

SZÖVEG ÉS HAGYOMÁNY

TANULMÁNYOK

VÁLOGATÁS
A X. MAGYAR ÓKORTUDOMÁNYI KONFERENCIÁN
ELHANGZOTT
DOKTORANDUSZ–ELŐADÁSOKBÓL
III.

szerkesztette

TAKÁCS LÁSZLÓ

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
PILISCSABA
2013

A kötet a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, 'TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN' című projekt támogatásával valósult meg.

ISBN 978-963-308-043-6

Felelős kiadó: Szuromi Szabolcs Anzelm
PPKE BTK Klasszika–Filológia Tanszék

© a szerzők, 2013
borító: Hollós János

TARTALOM

ZIMONYI ÁKOS

Közösségi rabszolgák (*servi publici*) Pannoniában
5

JUHÁSZ ÉRIKA

A Chronicon Paschale *editio princeps*
23

VÁMOS HANNA

Phaedrus és a középkori szöveghagyomány
36

ZIMONYI ÁKOS

KÖZÖSSÉGI RABSZOLGÁK (*SERVI PUBLICI*) PANNONIÁBAN

Az ókori Róma történetében a rabszolgáságnak alapvető je-lentősége volt,¹ amin belül a közösségi rabszolgaságra (*servitus publicara*) kevés figyelem irányult,² magyarul mindössze DIÓSDI György rövid cikke szorítkozik a témára.³ Ebbe hozott jelentős változást Alexander WEIB 2004-ben publikált monográfiája, a *Sklave der Stadt, Untersuchungen zur öffentlichen Sklaverei in der Städten des Römischen Reiches*. WEIB a munkája során feldolgozta tör-ténetírók és jogi szövegek mellett az eddig kevésbé használt for-rásokat, például a korai kereszténység iratanyagát, és nagyban tá-maszkodott a görög és római feliratos forrásanyagra.⁴

WEIB először tisztázta, kik tekinthetők *servus publicus*nak. A szakirodalom korábban úgy vélte, hogy azok a rabszolgák sorolhatók ide, akik állami feladatkörben dolgoztak, így a császári rabszolgák is.⁵ A feliratos anyagok tüzetesebb átvizsgálása viszont nyilvánvalóvá tette, hogy a görögök és a rómaiak azt tekin-tették közösségi szolgának, aki a közösség tulajdonába tartozott. Számos felirat tanúskodik arról, hogy rabszolgagyermek, ⁶ –nők (tudniillik rabszoldanők),⁷ sőt egész rabszolgacsaládok⁸ voltak az állam vagy város tulajdonában.⁹

---

¹ Lásd erről bővebben a FINLEY-OLIVA vitát, amelyben OLIVA a marxista osztályharc álláspontján támadta a nyugati történészeket, akik a rabszolgasággal foglalkoztak, és nem ismerték el a rabszolgaságot, mint az antikvitás alapvető problémáját. Ezzel szemben FINLEY azon az állásponton van, hogy a rabszolgaság fontos része az antik társadalmaknak, de nem az alapvető intézménye. FINLEY, M. I., *Rabszolgamunkán alapult-e a görög civilizáció?* In: *Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései II.*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1965, 83–107, különösen 96–98; OLIVA, P., *Az antik rabszolgaság jelentősége (Kritikai megjegyzések)*, In: *Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései II.*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1965, 108–120, különösen: 108, 114–116.

² A XIX. században HALKIN, a XX. században EDER monográfiája foglalkozott érdemben a kérdéssel, előbbi a Római Birodalom, utóbbi Róma város *servus publicus*ainak vizsgálatára fókuszált.

³ DIÓSDI Gy., *A servus publicus*, AntTan 6 (1959) 1–17.

⁴ WEIB, A., *Sklave der Stadt. Untersuchungen zur öffentlichen Sklaverei in der Städten des Römischen Reiches*, Historia Einzelschriften 173, Stuttgart, 2004, 12–13.

⁵ DIÓSDI *op. cit.* 1–2.

⁶ L. CIL X 3710. (Cumae) *Primio publicus v(icit) a(nnos) V(III) mens(es) III.*

⁷ L. CIL XIII 603. (Aquitania, Burdigala) *Nemetogenae ancillae publicae.*

⁸ L. CIL V 4686. (Brixia) *Q(uinto) Pub(licio) Fausto et Pub(liciae) Quint(a)e Faustinus Brixiano(r(um)) parentibus.*

Ezen a ponton felmerül, hogy az állami rabszolga (*servus publicus*) és a városi rabszolga (*servus civitatis, servus municipii*) között van-e éles határvonal. HERMANN–OTTO két pontban lát lényeges eltérést közöttük, egyrészt a privilégiumok, másrészt a házasság kérdésében. Első esetben sok átfedés van a kettő közt, a városi rabszolgák is kapnak fizetést, és a vagyonuk felét szabadon örökíthetik. Második esetben pedig arról van szó, hogy míg Rómában nincsenek, a vidéki városokban vannak közösségi rab-szolganők (*servae publicae*), akik tevékenysége alig ismert, fel-tehetőleg csak a reprodukcióra szorítkozhatott. HERRMANN–OTTO a városok hatalmi–pénzügyi kontrolljával magyarázza a *serva publicae* meglétét. Ha ugyanis a városi rabszolga gyermekei szabadoknak (*ingenui*) számítanának, az atyai örökség a városi vagyon egy részét tenné ki, ami így a város számára további kiadásokat jelentene a császárkor végi hatalmas adóterhek mellé.¹⁰ WEIB szerint a női közösségi rabszolgák megléte külön fej-leménynek tekinthető, de önmagában nem elegendő ok arra, hogy a két csoportot élesen elválasszuk egymástól, mivel mindkét csoport privilégiumai és foglalkozásai jórészt egyeznek.¹¹ DIÓSDI György oldja fel ezt a dilemmát egy Ulpianus idézettel,¹² amely a városi szolgát az állam tulajdonának tekinti.¹³ Ezért a *servitus civitatis* a *servitus publica* részének tekintem.

A birodalom nyugati felében a már kialakult római *servitus publica* nyújtott mintát a többi városnak, hogy a közösségi szolgáltatást bevezessék, de hogy ez mikor történt, arra nincs pontos adat. Őt késő köztársaságkori felirat jelzi, hogy a folyamat már ekkor megkezdődött, de ezek alapján nem lehetséges pontosan behatárolni a városi közösségi rabszolgák alkalmazásának kezdetét. Az azonban okkal feltételezhető, hogy a római rabszolga-intézmény megszilárdulása után terjedt el birodalom-szerte a *servitus publica*. Mivel Pannonia a birodalom nyugati feléhez tartozott, latin nyelvű provincia volt, ezt a római elő-képet kell

---

⁹ WEIB *op. cit.* 24–28.

¹⁰ DIÓSDI *op. cit.* 13; HERRMANN–OTTO, E., *Sklaverei und Freilassung in der griechisch-römischen Welt*, Studienbücher Antike, Band 15, Hildesheim–Zürich–New York, 2009, 180–181.

¹¹ WEIB *op. cit.* 24–28.

¹² *Dig.* 48, 18, 1, 7. *Servum municipum posse in caput civium torqueri saepissime rescriptum est, quia non sit illorum servus, sed rei publicae.*

¹³ DIÓSDI *op. cit.* 1–2.

tüzetesebben szemügyre venni, a görög minta fel-tételezhetően nem, vagy alig járult hozzá a pannoniai állami rab-szolgaság intézményéhez.¹⁴

WEIB megállapította, hogy a császárkori Rómával szemben¹⁵ a provinciákban a közösségi rabszolgaság a városi közigazgatás egyik legerősebb szervévé vált.¹⁶ Ezen belül öt nagy kategóriát állított fel, a hivatalnokok segédei, városi adminisztráció, rendfenntartás, technikai-kézműves személyzet, vallási szertar-tások segédei. A városi adminisztráció többféle tisztséget foglalt magában: a kincstárnokot (*arvarius, dispensator*), a levéltárost (*tabularius*), az államhatalom képviselőjét jogi ügyekben (*actor publicus*), piac felügyeletét, gabonaellátást, árva gyermekek ellátását (*alimentum*). A rendfenntartásban a közszolgák kisegítő rendőrként, börtönőrként vagy akár hóhérként dolgoztak, a technikai-kézműves személyzet is differenciálódott városi vízellátásra, a közfürdők személyzetére, a földek kimérésére (*ensor*), ólomöntésre (*plumbarius*) és téglagyártásra.¹⁷

WEIB publikációja azonban nélkülözi néhány kisebb pannoniai gyűjtemény anyagát,¹⁸ valamint azóta megjelent egy új, kiemelt jelentőségű feliratgyűjtemény, a *Tituli Aquincenses*. Jelen dolgozatomban arra vállalkozom, hogy megvizsgáljam, hogy az új anyag mennyire illeszthető be a WEIB által felállított rendszerbe, és árnyaljam a már meglévő képet.

MÓCSY András 1956-ban összegyűjtötte a Pannoniában található rabszolgákra és felszabadítottakra vonatkozó feliratokat, művében viszont nem tér ki a pénzügyben dolgozó rabszolga- és felszabadított személyzetre.¹⁹ A rabszolgák és felszabadítottak egy része magánszemély, más része pedig a császár tulajdonában van, és vannak persze a közösség tulajdonában levők is. A ma-gánszemélyek szolgálái

---

¹⁴ WEIB *op. cit.* 181, 183.

¹⁵ Augustus ugyanis új, személyéhez teljesen hű rétegekre bízta közigaz-gatást, a lovagrend mellett elsősorban a saját rabszolgáira és felszabadí-tottaira (*servi Caesaris, liberti Caesaris*) támaszkodott, akik emiatt sohasem váltak közszolgákká, akármilyen állami hivatalt is töltöttek be. De vagyonuknak és a császárral való jó kapcsolatuknak köszönhetően az összes többi rabszolgánál magasabb státuszt értek el. ALFÖLDY G., *Római társadalomtörténet*, Budapest, 2002, 129–131; HERRMANN–OTTO *op. cit.* 177–179, 181.

¹⁶ WEIB *op. cit.* 187–188.

¹⁷ WEIB *op. cit.* 16, 188. Vö. DIÓSDI *op. cit.* 6–10.

¹⁸ Mint például az *A1J* vagy az *I1Jug*.

¹⁹ MÓCSY A., *A rabszolgaság alakulása Pannóniában a Principátus időszakában*, Archaeologiai Értesítő 83 (1956) 2, 139–151. Lásd 139.

nem tartoznak témámhoz, a császári kézen levők közül is csak azokat veszem figyelembe, akik közhivatalok betöltésében az állami szolgákat felváltva vállaltak szerepet. Ezek bemutatásánál Alexander WEIBNÉL használatos felosztást vettem alapul, ami az adott hivatal majd hivatalnok szerepét mutatja be, utána következnek a feliratok, majd végül a *servus publicus*ok szerepe az adott hivatalban. A felszabadítottak azért érdemelnek figyelmet, mert felszabadulásuk előtt még szolgákként dolgoztak.²⁰

A téma szempontjából kulcskérdés, vajon mi alapján lehet egy feliraton szereplőről eldönteni, hogy rabszolga vagy fel-szabadított, és hogy melyik kategóriába tartozik. Ha ott van a *servus*, *verna* stb. elnevezés, valamint a tulajdonos vagy tulaj-donosok neve genitívusban, akkor a dolog egyértelmű. A név is lehet forrás: ha egyetlen neve van, és az görög, vagy más keleti eredetű, akkor nagy valószínűséggel szolgáról vagy felsza-badítottról lehet szó,²¹ de ha nincs feltüntetve a státusza, akkor nem tekinthető annak. A magánkézben levő szolga neve mellett mindig ott van az uráé is, akár egy magánemberé, akár a császáré. Utóbbi esetben nem a császár teljes neve van kiírva, hanem néhány bevett formula, pl. *Augusti*, *Augusti nostri* vagy esetleg ezek többes száma. A közösségi szolgák esetében a *publicus* melléknév segít kigazodni, illetve a város, mint birtokos, neve genitívusban, esetleg megtoldva egy *coloniae* vagy *colonorum* kiegészítéssel. Ha nem bizonyítható a szolga vagy felszabadított közösségi volta, nem tekinthető *servus publicus*nak.

I. A pannoniai feliratos anyag áttekintését a hivatalnokok ségéideivel kezdem. A 188. évi savariai (szombathelyi) collegium névsorán²² a szereplők közül hárman biztosan, ketten talán közszolgák voltak. Előbbiek neve (*Valentinus*, *Secundinus*, *Seleucus*) után található egy *col* rövidítés, amit *colonorum*nak szokás feloldani, azaz Savaria *colonia* lakosainak tulajdonában voltak. Utóbbi két szereplő, *Valerianus* és *Vindicianus* azért valószínűsíthetően felszabadított közszolgák, mert nevük előtt van egy *Colonius* név, ami a *colonia*-ból származik. A felszabadítottak volt uruk nevét vették fel, ebben az esetben a *colonia* lehet a tulajdonos, a *Colonius* pedig a belőle képzett név, noha a

---

²⁰ A görög nyelvű feliratos anyagot (CIGP) is átnéztem, amely azonban nem tartalmazott a téma szempontjából releváns adatot.

²¹ MÓCSY A., *A római név, mint társadalomtörténeti forrás*, Akadémiai székfoglaló, 1983. április 6., Budapest, 1985, 53, 64.

²² CIL. III, 4150 = RIU 1, 22.

felszabadított közszolgák esetében inkább a *Publicius* név volt használatban, ettől még lehettek közszolgák. A név kivételével viszont más nem utal a két férfi esetleges szolgálai mivoltára. A felirat alapján ez az öt személy feltételezhetően a város vezető tisztségviselőinek, a *duumvir*-eknek, *aedil*eknek, *quaestor*oknak segítettek, ahogy *lex Irnitana* passzusai állítják,²³ esetleg áldozás, illetve egyéb szertartás alatt segítettek, nincs ugyanis olyan elnevezés, amely valamely hi-vatalra, munkakörre utalna.²⁴

II. A második csoporton, azaz a városi adminisztráción belül a kincstárnokok érdemelnek különös figyelmet. A város pénzügyeinek intézése volt a városi hivatalok legfőbb feladata az antik városvezetésben. A római birodalom minden városa rendelkezett egy saját kincstárral (lat. *arca publica, aerarium*, gör. *tamieion*), és a pénzügyeit függetlenül, saját felelősségére intézte. Mivel ez az öngazgatási modell olykor sikertelennek bizonyult, a Kr. u. 2. századtól császári különleges tisztségviselőket, *curator*okat (lat.) / *logistéseket* (gör.), küldtek ki a városok pénzügyeinek felül-vizsgálatára. Hogy a városi pénzügyek világa milyen törekeny volt, azt Plinius levelezéséből is kitűnik, ahol amellet, hogy a bithyniai városok pénzügyi irányítását dicséri, olykor rossz befektetésekről is beszámol.²⁵

A városok mindennapi pénzügyeinek alaposabb, mély-rehatóbb megismerésére egyelőre a források szűkösége miatt nem lehetséges. Azonban még ezek az antik valósághoz képest szórványos ismereteink is arra utalnak, hogy a városokban nagy volt a pénzmozgás. Bevételek körébe tartozott az ingatlan, illetve a használati jogok (pl. mező-, erdőhasználat, halászati jog a kö-zösség vizein, a folyók, só lepárlók, bányák használata) ha-szonbérletbe adása, belépők (fürdőkbe, színházakba), a nyilvános vízvezeték használókat sújtó adó, piac, kereskedők adói, vám és a *summa honoraria*.²⁶ Kiadások körébe többek között az istenek tiszteletére bemutatott ünnepi játékok voltak, de a

---

²³ *Lex Irnitana* XVIII, rubrica, 8; XIX, r., 3; XX, r., 3.

²⁴ MÓCSY *op. cit.* 144–145; *Pannónia régészeti kézikönyve*, Szerk. MÓCSY A., FITZ J. Budapest, 1990, 64.

²⁵ Dicséret: Plin. *Epist.* 10, 23; 10, 41; Bírálát: Plin. *Epist.* 10, 37; 10, 39. Lásd még WEIB *op. cit.* 37.

²⁶ A *summa honoraria* (vagy *s. legitima*) a városokban hivatalba lépéskor a római hivatalnokok és papok városnak fizetett pénzösszege volt. ALFÖLDY G., *op. cit.* 128–129; LIEBENAM, W., *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*, Leipzig, 1900, 54.

császárkultusz, a nyilvános kitüntetések, követségek, a *cursus publicus*²⁷ támo-gatása, a középületek fenntartása (fürdők, színházak, stb. keleten még a *gymnasionok, palaistrák*), újak építése, helyi tanítók és or-vosok fizetése, valamint a közszolgák fizetése és ellátmánya (*cibaria*) tartozott. Ezek alapján belátható, hogy a kincstárra és a kincstárban dolgozó *quaestorokra*, jegyzőkre (*scribae*) és *servus publi-cusokra* milyen fontos szerep hárult.²⁸

Egészen biztos, hogy az állami kincstárban (*arca publica*) dolgozó közszolgák közé tartoznak azok, akiket *arcarius*nak ne-veznek a feliratok, valamint a *dispensatorok* is, ugyanis Gaius, a Kr. u. 2. században élt jogtudós *Institutiones*ében kifejti, hogy azokat a szolgálkat, akiket a pénzek kezelésével bíztak meg, *dispen-satorok*nak nevezik.²⁹ Egy Asculum coloniából származó felirat a rabszolga hivatalát igen aprólékosan írta le: *dispensator arc(a)e summar(um)*.³⁰ A *summae* szót itt pénzösszeg (*summa*) értelemben használja a felirat, bár Mommsen szerint³¹ városi kincstár értel-mezés is lehetséges. Bármelyik jelentést is veszem alapul, nem változtat a közszolga kincstári alkalmazásának a tényén, sőt ez alapján az *actor summarum* és a *vilicus summarum* címmel rendelkező állami szolgák is a kincstári személyzet részét képezték.³²

A pannoniai feliratos anyag áttekintését az *arcarius*okkal kezdem. WEIB nem ismer egy pannoniai szolgát sem, aki *arcarius* címet viselt, pedig egy Intercisából (Dunaújváros) előkerült felirat megnevez egy bizonyos Chrysantust, aki *servus arcarius*nak nevezi magát.³³ Am mivel a felirat eleje letört, lehetetlen megállapítani Chrysantus *publicus* mivoltát, a többi pannoniai feliraton pedig nem fordul elő. A szórend alapján viszont inkább egy magán-személy rabszolgája lehetett.

Hat *dispensator* található pannoniai feliratos anyagban, kö-zülük viszont egyik sem használ szolga (*servus, verna*) vagy fel-szabadított (*libertus*) elnevezést, még ha sokan közülük az *Augusti nostri dispensator* vagy *Augustorum nostrorum dispensator* címet viselik. Kérdés, hogy ez a cím

---

²⁷ A római birodalom „állami postája”. LIEBENAM *op. cit.* 88–90.

²⁸ ABBOTT, F. F. – JOHNSON, A. C., *Municipal administration in the Roman empire*, Princeton, 1926, 138–149; LANGHAMMER, W., *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones*, Wiesbaden, 1973, 96–147; LIEBENAM *op. cit.* 1–173; WEIB *op. cit.* 38–39.

²⁹ *Servi, quibus permittitur administratio pecuniae, dispensatores appellati sunt.* Gai. *Inst.* 1, 122.

³⁰ CIL IX, 5177.

³¹ Ad. CIL V 83. 737.

³² LIEBENAM, W., *Dispensator*, RE V. 1. 1189–1198; WEIB *op. cit.* 39.

³³ RIU 5, 1111:] *Chrysantus ser(rus) arke(arius) / v(otum) s(olvi) l(ibens) m(erito)*.

vajon tényleg úr–szolga függést, esetleg vezető–beosztott viszonyt jelentett, vagy a hivatalnokok ezzel csak az uralkodó iránti kötődésüket, hűségüket akarták kifejezni. Mivel mindnyájan közülük egynevűek (pl. *Fructuosus, Lucundus*), egyesek közülük görög nevűek (*Alexander, Threptus*), ez császári rabszolga–státuszt jelöl. A feliratok a 3. századra datálása akár szabad státuszt is feltételezhetne, de a kincstárosok esetében a felszabadítás ritka esemény volt.

Van még *summarum* terminust használó felirat Pannoniában, amelyek közül WEIB mindkettőt említi:

Nevidonum (Drnovo):

– *Invicto deo Charito
Nevid(unensium) summ(arum) sc.
dispensator*³⁴

– *Fortunae Aug(ustae) sac(rum)
Restutus summar(um) sc.
dispensator* [35

Az első feliratot fenntartás nélkül elfogadja WEIB a *Nevidunensium* miatt, ami nemcsak a *summarum*mal van egyeztetve, hanem egyúttal Charitóra is vonatkozik, azaz a felirat állítója Nevidonumból való. A második feliratot viszont a város hiánya miatt fenntartással kezeli, ugyanis nem minden *summarum* elnevezést használó automatikusan közszolga. Nyilvánvalóan a város vagy más, *publicus*ra utaló elnevezés hiánya aggasztja, de a felirat többi részének hiánya miatt lehetetlen teljes bizonyossággal eldönteni a problémát. A szlovén feliratos corpus (ILSI) viszont mindkét személyt közszolgának tekinti. WEIB, ahogyan korábban írtam, a *summarumon* pénzösszeget, az ILSI viszont egyértelműen városi kincstárat ért, a két jelentés nem feltétlenül zárja ki egymást, a feliratok töredékes volta sem visz közelebb a megoldáshoz.³⁶

A *vilicus*ok közül a kincstárban dolgozókkal kell foglalkozni, tehát *vilicus* mellett a *summarum* vagy az intézménynév (*arca* v. *aerarium*), esetleg az ebből képzett foglalkozás (*arcarius* vagy *aerarius*) szerepel. A *vilicus* elnevezés ugyanis elsősorban egy agrárüzem, azaz a majorság (*villa*) igazgatója, főleg a földművelésről írók (Cato, Varro) használják ilyen értelemben. Ezek a szerzők és a korai feliratok jó része a földeken

---

³⁴ CIL III, 3921 = ILS 4189 = ILSI, 4. A legőzhetően istennek Charito Nevidonumi pénzügyek könyvelője (állította).

³⁵ ILJug 2, 1114 = ILSI, 2. Oltár Fortuna Augustának. Restitus a pénzügyek (könyvelője állította).

³⁶ WEIB *op. cit.* 43–44.

dolgozó rabszolgák (*familia rustica*) felügyelőjét értették a *vilicus* elnevezés alatt. Ám a császárkori gazdag feliratos forrásanyagban ennek az elnevezésnek a megváltozását és kiterjesztését figyelhetjük meg. Ezt a terminust sok másik hivatali címnél használják, mint pl. birtokok, földalatti és felszíni bányák, a császári birtokok és javak, könyvtárak, fürdők, *amphiteatrumok*, a pénzügyben pedig a provinciális vám- és adóügyi hivatalok igazgatói. A *vilicus* beosztású *servus publicusok* között van forrás a fentebb említett kincstárnokok mellett piaci felügyelőre (*vilicus macelli*), árvák ellátását végzőkre (*vilicus ab alimentis*), valamint az ólomöntők felügyelőjére (*vilicus plumbariorum*).³⁷

A pannoniai feliratok között 21 *vilicust* lehet találni. Ebből WEIB egyet ismer el *servus publicus*nak, Daphnust, aki viszont egy különleges feladattal megbízott szolgál. A többi felirat vagy töre-dékes ahhoz, hogy lényegi információt nyújtson, vagy magán-, illetve császári kézben levő rabszolgák, és szabadok nevét tartalmazza.

A pannoniai feliratos anyag bemutatása két további kérdést vet fel: a pénzügyben dolgozó közszolgák különböző elnevezései valamilyen rangot jelentenek-e, azaz egy *arvarius* pl. ala-csonyabb rangú volt-e mint egy *dispensator*. Továbbá, ha ezek az elnevezések egy hivatali ranglétrára utalnak, akkor milyen fokozatokat kellett végigjárni, egyáltalán, hogyan lehetett előlépni. Ám ha ezek mégsem egy hivatali hierarchia különböző fokait jelentik, akkor arra a másik kérdésre kell választ kapni, hogy vajon a különböző elnevezések eltérő feladatokra specializálódást jelentettek-e, azaz milyen feladatok tartoztak pl. egy *arvarius*hoz vagy egy *dispensator*hoz. WEIB szerint nincs bizonyíték arra, hogy a hivatali szolgák rétegén belül létezett bármilyen hierarchia, hogy pl. a *dispensator* magasabb rangú lenne, mint az *arvarius*, sőt a feliratos források alapján az utóbbi épp úgy az állami szolgák legfelső rétegébe tartozott.³⁸

Ami a *servus publicusok* feladatait illeti, mivel a különböző elnevezések nem rangot rejtene, nem lehet éles különbséget tenni beosztásuk között, sőt, a különböző címek ugyanazt a feladatkört rejtik. Hogy ez mit foglalt magában, arra a feliratok és az irodalmi források sem nyújtanak lényeges információkat, a *Digesta* viszont nyújt

---

³⁷ CARLSEN, J., *Vilici and Roman estate managers until AD 284*, Analecta Romana Instituti Danici Suppl. 24., Roma, 1995, 57–64; GUMMERUS H., *Der römische Gutsbetrieb als wirtschaftlicher Organismus nach der Werken des Cato, Varro und Columella*, Klio, Beiträge zur alten Geschichte - Beiheft 5. Leipzig, 1906, 11–17; WEIB *op. cit.* 42–43.

³⁸ WEIB *op. cit.* 44–46.

néhány támpontot.³⁹ A *Digesta* szemelvényei viszont magánszemélyek rabszolgáira vonatkoznak, tehát vitat-ható, mennyiben vonatkoznak a bennük foglaltak a közösségi rabszolgákra, WEIB szerint ez nem képi megfontolás tárgyat. Az adott részletek azt emelik ki, hogy a kincstáros feladata ura számviteli vagy pénztárkönyveinek (*rationes*) vezetése, amit nagy-fokú önállósággal végzett. Arról nem tesznek említést a jogászok, milyen gyakorisággal ellenőrizték könyvelését, ám a felszabadítás előtt a szolgának mindenképp el kellett számolnia a valóságnak megfelelő könyveléssel, és azt urával ellen kellett jegyeztetni, ugyanis felszabadítás után már nem lehetett felelősségre vonni korábban elkövetett hibáiért, amik addig esetleg rejtve maradtak – ezekért a *dominus*nak kellett felelnie.⁴⁰ Emiatt rendkívül ritka a pénzügyekben dolgozó szolgák felszabadítása. Ennek megfelelően a kincstárban dolgozó közösségi szolgák feladata a városi pénztárkönyvek vezetése, a bevételek és kiadások könyvelése, és az érmék megszámlálása⁴¹ volt. Valószínűleg a közkincstárba való befizetéseket közvetlenül a közszolgáknál kellett intézni, mint ahogy a kifizetéseket is.⁴²

III. Egy *servus publicus* sajátos feladatkörét mutatja be egy Savariából származó felirat:

*Genio candidat(orum) Ven(eris) Vict(ricis) Daphnus col(oniae) Sav(ariae) vil(icus) kal(endariū) Septimi[a]ni (kiemelés tőlem – Z. Á.) sac(erdote) P(ublio) Ael(io) [S]abiano d(onum) d(edit).*⁴³

BORHY László fordításában: „A hivatalra pályázók védőszellemének, Venus Victrixnek Daphnus, Savaria városának közszolgája, a Septimius Severus által tett alapítvány ügyvezetője (kiemelés tőlem – Z. Á.) Publius Aelius Sabianus papi tiszttségének betöltése idején adja és ajánlja.”⁴⁴ BORHY László és MÓCSY András⁴⁵ Theodor MOMMSEN⁴⁶ értelmezését véve alapul a

³⁹ *Dig.* 40, 5, 41, 17 (Scaev. 4 resp.) az *arcarius*ról; 40, 7, 21 pr. (Pompon. 7 *Plaut.*) a *dispensator*ról

⁴⁰ *Dig.* 34, 3, 28, 7 (Scaev. 16 *dig.*).

⁴¹ Petronius *Satyricon*-jában (30, 9) található egy aranyat számláló pénztáros (*dispensator in oecario aureos numerans*), amely jelent attól válik komikussá, hogy nem félreeső helyen, hanem mindenki előtt végezte feladatát. A rómaiak számára egy érméket számláló pénztáros megszokott látvány lehetett, hiszen az antikvitásban nem létezett pénz-érmék nélküli pénzmozgás. WEIB *op. cit.* 49.

⁴² WEIB *op. cit.* 48–49.

⁴³ CIL III, 4152 = ILS 7119 = RIU 1, 87.

⁴⁴ *Római történelem, Szöveggyűjtemény*, szerkesztette BORHY László, Budapest, 2003, 4, 1, 44.

⁴⁵ MÓCSY A., *Pannonia and Upper Moesia. A history of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London, 1974, 219.

*kalendarium*ot alapítványnak, pénzalapnak tartja, amelyet Septimus Severus császár (193–211) alapított, és amelynek kezelője Daphnus, a közszolga. WEIB egy más értelmezést részesített előnyben, amely-hez előbb a *kalendarium* intézményét kell röviden bemutatnom.

A *kalendarium* ugyanis eredetileg egy számviteli könyvet jelentett, amely a hitelező vissza nem fizetett kölcsöneit és azok kamatait tartalmazta. Magában foglalta a visszafizetés napját is, amely általában az adott hó első napjára, latinul *kalendájára* esett, amiből a könyv neve származik. Ami nemcsak magán hitelezőknél volt alkalmazásban, hanem a közösségek esetében is, amelyek állami pénzekből képesek voltak hiteleket nyújtani. Ez utóbbiakat a *kalendarium publicum* vagy *kalendarium rei publicae* néven tartottak nyilván. A könyvelést valószínűleg a pénzügyek igazgatásával megbízott *servus publicus*ok végezték (*arcarius*ok, stb.), noha erre nem adnak konkrét példát a források. A közösségek *kalendarium*ainak felügyeleti szerveként hozta létre Traianus császár Itáliában a Kr. u. 2. század elején a *curator kalendarii* intézményét. Továbbá ismerünk három császári tulajdonban lévő *kalendarium*ot, amelyekről nem derül ki, hogy milyen úton kerültek császári kézbe, és amelyekhez egyéb bürokratikus intézményeket csatoltak.⁴⁷ Ez azt a kérdést veti fel, hogy ezek esetében a *kalendarium* még a régi értelemben áll (azaz hitelkönyvről van szó), vagy már új jelentés társult hozzá. Pantelis M. NIGDELIS szerint a fenti három *kalendarium* nem kizárólag hitelkönyvet jelentett, hanem azokat a kiterjedt földbirtokokat is hozzászámították, amelyek elkobzás vagy öröklés útján kerültek a császár kezére, magukban foglalva az előző tulajdonosnak fennálló tartozások behajtását is.⁴⁸

A fentiek alapján WEIB egy új értelmezési keretet állít fel a pannoniai jelenség megértéséhez. Eszerint a *kalendarium Septimianum* esetében egy bizonyos Septimius földbirtokáról lehet szó, amely a rabszolgákat és a bérleti szerződéseket is magában foglalta, amely vagy ajándékozás, vagy öröklés, de akár elkobzás útján a város tulajdonába

---

⁴⁶ CIL III p. 525.

⁴⁷ A *kalendarium Vegetianum* Baeticában, amely legalább 40 évnyi fennállása alatt négy lovagrendi *procurator* felügyelete alá tartozott; a *kalendarium Velianum* Lykaoniában, egy császári felszabadított (*libertus Caesaris*) felügyelete alatt, és a *kalendarium Caesianum* Thessalonikéből, amelynek egy saját irattára volt. WEIB *op. cit.* 99.

⁴⁸ NIGDELIS, P. M., *Kalendarium Caesianum. Zum kaiserlichen Patrimonium in der Provinz Makedonien*, ZPE 104 (1994) 121–125; OEHLER, *Kalendarium*. RE X 2 1564–68; WEIB *op. cit.* 98–100.

kerülhetett. Daphnus tehát nem a tény-leges városi pénztárkönyv könyvelője volt, hanem egykor magán-kézben, egy bizonyos Septimius tulajdonában levő *kalendarium vilicus* volt, a város pedig továbbra is őt bízta meg a *kalendarium* felügyeletével. A kincstári fejezetben jellemzett *vilicus*ok ki-vételével a *vilicus* eredetileg gazdatiszt, rabszolga–felügyelő ér-telemben volt használatos. A *vilicus* elnevezés tehát újabb bizonyítékot nyújt arra, hogy a *kalendarium Septimianum* nagyobb földbirtokokat is magában foglalt. Az a kérdés, hogy a *kalendarium* alapítója Septimius Severusszal lenne azonos, nem dönthető le teljes bizonyossággal a források hiánya miatt.⁴⁹

MOMMSEN és MÓCSY érvelése ellen szól, hogy nem ismert más olyan példa, ahol a császár hozott volna létre egy *kalendarium*ot, amit azután a közösségnek adott volna.⁵⁰ Az a felvetés sem bizonyítható, hogy Septimius császár, ráadásul akad még egy felirat szintén Savariából, amit egy Septimius nevet vi-selő családnak állítottak.⁵¹ De hogy a *kalendarium* a ehhez vagy egy másik Septimius családhoz tartozott, illetve ezek milyen kap-csolatban álltak egymással és a császári családdal, erről források hiányában nem lehet biztosat mondani. WEIB értelmezése pedig annyiban ellentmondásos, hogy a *kalendarium* tágabb jelentése csak a magánkézből császári kézbe került *kalendarium* esetén bizonyított, városi kézbe kerülésére nincs példánk, és a kettő fo-lyamat közötti párhuzam csak valószínűsíthető. Emellett a *vilicus* tevékenységében is változás állott be a földművelésről író szerzők (Varro, Columella) óta, ugyanis a terminus a Kr. u. 2–3. századra nem gazdatisztet, hanem ügyintézőt, elöljárót jelölt.

IV. Az irattárak óriási szerepet játszottak az antikvitásban. Már mykénéi kultúra alatt fennálltak, és a palotagazdaság hivatalos okmányait tartalmazták. Athén a Kr. e. 4. században rendelkezett bizonyíthatóan központi, állami irattárral, az Agorán levő Métróonnal, amiben a városi törvények, rendeletek mellett magánjellegű dokumentumok is helyet kaptak, mint pl. bírósági jegyzőkönyvek.⁵² Cicero megjegyzése szerint Rómában, a kezde-tekben a törvények

---

⁴⁹ WEIB *op. cit.* 100.

⁵⁰ NIGDELIS *op. cit.* 121–123.

⁵¹ CIL III, 4211.

⁵² Más *polis*ok is rendelkeztek irattárakkal, többek között a hellénisztikus kori Kis-Ázsia görög nyelvű városai is. WEIB *op. cit.* 70

kerültek az irattárba.⁵³ A központi állami irat-tárnak a Capitolium mellett található *aerarium populi romani* vagy *aerarium Saturni* (ti. a Saturnus templomban volt elhelyezve) felelt meg, amely emellett állami kincstárnak is számított, sőt, inkább ekként funkcionált. Ezért egy más fogalom fejezi ki az irattárnak a latin megfelelőjét, a *tabularium*, amely a *tabulae publicae*ből, azaz közösségi iratokból származik, amiket ezekben a *tabularium*okban tároltak. A császárkorban azután egyéb állami levéltárak is létrejöttek, mint a császári irattár (*tabularium Caesaris*), vagy a tábori levéltár (*tabularium castrense*).⁵⁴

A császárkorban a római okirattárak a népesség adózási regisztrálásában játszottak komoly szerepet. Ez a folyamat abban csúcsondott ki, hogy a császári bürokrácia kiszélesedésével csak-nem minden hivatal okirattárhoz jutott.⁵⁵ Továbbá minden egyes kormányzó székhelyén létezett egy provinciai okirattár (*tabularium provinciae*). Ezek nagyrészt azokat a dokumentumokat tar-talmazták, amelyek a bürokrácia alsó szintjein keletkeztek.⁵⁶ E hivatalok létrejöttére gyakran csak azok a feliratok utalnak, amiket a bennük dolgozó irattárosok (*tabularii* vagy *adiutores tabularii*) állítottak. Ahogy a császár saját okirattárai igazgatását a *familia Caesaris*-ra bízta, úgy a városok számára is kézenfekvő volt, hogy a személyzet egy részét a *familia publica* soraiból töltsék fel. Ennél-fogva nem tekinthető különösnek az, hogy az irattár személy-zetén belül megtalálhatóak voltak a közszolgák (*servi publici*).⁵⁷

Az archívumokban alkalmazott állami szolgákra már az athéni demokrácia fénykorában vannak források.⁵⁸ Rómában az állami okirattár alkalmazásában álló közszolgákra a Kr. e. 169. évből van biztos forrás. Livius arról számolt be, hogy ennek az évnek a censorait,

---

⁵³ Cic. *leg.* 3, 46.: *Legum custodiam nullam habemus, itaque eae leges sunt quas apparitores nostri volunt: a librariis petimus, publicis literis consignatam memoriam publicam nullam habemus.*

⁵⁴ CULHAM Ph., *Archives and Alternatives in Republican Rome*, CPH 84, (1989) 100–105; WEIB *op. cit.* 70.

⁵⁵ Pl. az örökösödési adó (*nicesima hereditatum*) kivetésével a központi (római) irattár mellett számos egyéb itáliai és provinciabeli irattár foglalkozott. WEIB *op. cit.* 70.

⁵⁶ Ennek ellenére Plinius egyik levele (Plin. *Epist.* 10, 65) szerint a császári archívumok anyaga megbízhatóbbnak számított, a provinciai változatok „*egyfelől (...) pontatlan másolatok, másfelől (...) egyik-másik nem is hiteles.*” WEIB *op. cit.* 70.

⁵⁷ WEIB *op. cit.* 70–71.

⁵⁸ Démosthenés egyik beszédében (*Or.* 19, 129) azt javasolja ellen-felének, Aischinésnek, hogy az ellene felhozott vádokról megbizonyo-sodhat azokból a Métroonban található dokumentumokból, a-me-lyeknek felügyeletével az állami szolgát (*démósios*) bízták meg. WEIB *op. cit.* 71.

Tiberius Gracchust és C. Claudiust a néptribunus, P. Rutilius államellenes cselekedettel vádolta, és ez ellen tiltakozva „a censorok tüstént jelentek Libertas oszlopcsarnokába, itt lepecsételték az állami számadásokat, lezárták az irattárat, elbocsátották az állami szolgákat (kiemelés tőlem – Z. Á.), s ki-jelentették, hogy addig semmiféle hivatalos tevékenységet nem folytatnak, amíg ügyükben a nép ki nem mondja az ítéletet.”⁵⁹ A *servus publicus*ok ezen a téren történő alkalmazása valószínűleg régebb óta bevett szokás volt, talán a Kr. e. 3. esetleg 4. századra nyúlt vissza. Ró-mai irattárok személyzeteként egészen a császárkor közepéig alkalmazták őket: a *fratres arvales* iratai említik, hogy Kr. u. 155. december 11-én Carpus publicus Corneliust áthelyezték a *quaestorok* archívumába másolási feladatokra.⁶⁰

A pannoniai feliratos anyagban számos helyen megjelenik az irattáros, ám közülük WEIB csak egyet ismer el *servus publicus*nak, amiben Lucius Publicius Aper *libertus*nak és *tabularius rei publicae*nek vallja magát:

Emona (Ljubljana): *Diis(!) Man(ibus) [s(acrum)] / L(ucio) Publ(icio)
Apro / lib(erto) et tabul(ario) / rei publ(icae)
Aug(ustali) / gratuito / vivus fec(it) sib(i).*⁶¹

A felszabadított státuszra a Publicius név utal, amely szolga *publicus* mivoltából eredeztethető. Tehát már csak valaha szol-gálatban levő közszolgáról van szó, aki szabadságot nyert, ami abból a szempontból érdekes, hogy birodalom szerte több ilyen *libertus* jelent meg a 2. századtól.

Ezen kívül még két aquincumi felirat szól irattárosról, a-melyeknek töredékes volta miatt lehetetlen biztonsággal meg-állapítani, hogy a feliratállító *servus publicus*-e.

Aquincum (Budapest): *– Iunoni / Reginae / P(ublius)
Ael(ius) Ma/ximinus tab(ularius)*

⁵⁹ Liv. 43, 16, 13. (Muraközy Gyula fordítása): *Censores extemplo in atrium Libertatis escenderunt et ibi obsignatis tabellis publicis clausoque tabulario et dimissis servis publicis negarunt se prius quidquam publici negotii gesturos, quam iudicium populi de se factum esset.*

⁶⁰ CIL VI 2086 = 32380: III Idus Decembr(es) [in locum Ca]r[is] publici Cornelian[is] promoti ad tabulas quaestorias transcribendas substitu(tu)s est Epictetus Cuspiannus publicus.

⁶¹ CIL III, 3851 = AIJ 180. Oltár a túlvilági árnyaknak. Lucius Publicius Apernek, az állam felszabadítottjának és irattárosának, Augustálisnak ingyen, még életében építette magának.

c(ivitatis) Er(aviscorum) / v(otum)
*s(olvit) l(ibens) m(erito)*⁶²
 – [Deo Si]l[vano C]la[u]diu[s]
 Urs]inu[s tabul]ari[us ---] votum solv(ít)
 libe(n)s [m]erito.⁶³

Közülük az első Publius Aelius Maximinus, az *eraviscus* törzs (*civitas*) irattárosa nem tekinthető közszolgának, mivel Publius Aelius Hadrianus uralkodása alatt vagy után polgárjogot szerzett. Tisztségét feltételezhetően még a *civitas* létezésekor, a *municipium* megalapítása előtt vehette fel, Aquincum városi rangra emelése illetve a *civitas* megszűnése után pedig tovább viselte a korábbi tisztségét.⁶⁴ Második esetben a felirat töredékessége teszi bizonytalanná, hogy az illető tényleg szolgálta volt-e.

A többi felirat állítója pedig a *familia Caesaris*hoz tartozik, felirataik tartalmazznak érdekes adatokat a közösségi szolgaság vizsgálatához. A hivatali rangsort tekintve WEIB a *tabulariust* tartja az irattár vezetőjének, alatta volt az *adiutor tabularii*, mint az irattár személyzete, és vele egy szinten, esetleg alatta az a *tabulario* vagy esetünkben *ex tabulario* rétege. Ezek az elnevezések mind meg-vannak a pannoniai feliratos anyagban, de már a császári rab-szolgák, felszabadítottak esetében. Ez természetes annak fényé-ben, hogy a császári adminisztráció kiépítése során az irattárakban fokozatosan egyre több császári alkalmazott dolgozott, a minta tehát a közösségi szolgaság volt.⁶⁵

Egy Poetovióban (Ptuj) talált felirat egy bizonyos Philades-potusról szól, aki amellet, hogy *Augustorum nostrorum verna* volt, azaz szolgaságban született császári rabszolga, a *custos tabularii* címet viselte.⁶⁶ Ez a cím az irattár őrét jelentette, de az őrség pontos feladatkörét nem ismerjük. A cím egyébként még Rómá-ban és Karthágóban fordul elő, és mindhárom esetben a *familia Caesaris* tagjáról van szó.⁶⁷ Itt is

⁶² CIL III, 10408 = RTSZ 4.3.17 = TitAq 1, 85. Iuno Reginának Publius Aelius Maximinus az eraviscusok közösségének levéltárosa szívesen váltotta be fogadalmát, mert (Iuno) megérdemelte. (BORHY László fordítása)

⁶³ *TitAq* 1, 393. Silvanus istennek. Claudius Ursinus irattáros () szívesen váltotta be ígéretét érdeme szerint.

⁶⁴ *Pannónia régészeti kézikönyve*, 60; *Pannonia története Kr. u. 54–166 közt*, Szerk. KOVÁCS Péter, FEHÉR Bence, Budapest, 2003, 106–107, 109.

⁶⁵ WEIB *op. cit.* 72–73.

⁶⁶ CIL III, 4032 = ILS 1653.

⁶⁷ CIL VI, 8431; CIL VIII, 12597 = ILS 1652.

kérdéses, hogy vajon ennek a posztnak volt-e előzménye a *servus publicus*ok funkciói között. Fentebb említettem, hogy a rendfenntartó alakulatokban dolgoztak közszolgák, lehettek kiségitő rendőrök, börtönőrök, vagy hóhérok is, de a piacok felügyeletében is szerepet vállaltak.⁶⁸ Mivel az antik archívumok a nyilvánosság előtt nyitva álltak, és a magánemberek is betekintést nyerhettek az irattárba, biztonsági intézkedéseket kellett foganatosítani, de még így is számtalan biztonsági problémáról számolnak be a források, leginkább okirathamisításról.⁶⁹ Ha ehhez még hozzávesszük, hogy mind a görög,⁷⁰ mind a latin jog⁷¹ súlyosan büntette az okirathamisítást, illetve az okiratok megsemmisítését, akkor nyilván gyakori volt az ilyen jellegű bűntény. A biztonsági intézkedések egyike lehetett a *custos tabularii* létrehozása.⁷²

Az okirattárakban dolgozó közszolgák tevékenységi körének meghatározásához célravezetőnek tűnik az irattárakban tartott dokumentumok mennyiségét és minőségét ismertetni. A *Lex Irnitana* alapján a következő dokumentumok voltak megtalálhatóak egy irattárban: a császári rendeletek (*epistulak, edictumok*), a *decreta decurionum* (a közösség vezetőinek határozatai), a népgyűlés (*comitia*) jegyzőkönyve, a városi vezetők (*decuriones*), hivatalnokok, papok, alkalmazottak jegyzéke, a hivatalnokok és jegyzők esküformulái, a város számlái, a közösségi földek és ingatlanok jegyzéke, polgárok cenzuson alapuló lajstroma, a helyi telek-könyv, a város külkapcsolatainak iratai, az ünnepi naptár, valamint a bíróság iratanyaga.⁷³

A római uralom alatt a provinciai városok hivatalnokainak nagy szükségük volt minden lépésük dokumentálására, és az iratok megőrzésére a hivatalok tevékenységeinek ellenőrizhetősége miatt.⁷⁴ Ennél fogva a birodalom mindkét felén sok okirat keletkezett és az

---

⁶⁸ Lásd bővebben WEIB *op. cit.* 102–116.

⁶⁹ Biztonsági kockázatra példa: Plin. *Epist.* 10, 65; köztársaságkori Róma okirathamisítási botrányai: Lív. 3, 55; Cic. *fam.* 9, 15, 4; *nat. deor.* 3, 74.

⁷⁰ Lyc. *In Leocr.* 66.

⁷¹ *Dig.* 48, 13, 10. (Venul. 3 *ind. Publ.*)

⁷² WEIB *op. cit.* 76.

⁷³ RODRÍGUEZ NEILA, J. F., *Archivos municipales en las provincias occidentales del imperio romano*, Veleia 8/9 (1991/92) 146, 149, 157–173; WEIB *op. cit.* 73.

⁷⁴ Ezt támasztja alá a Felix, aptungai püspök elleni per egyik irata, amely megjegyzi, hogy a per egyik tanújától, egy volt *duumvir*től kérték, hogy hivatalának minden intézkedését (*omnes actus administrationis tuae*) nyújtsa be, amelyek iratai a városi levéltárosnál találhatóak. WEIB *op. cit.* 73.

alkalmazott irattárosok feladata volt az iratanyag könnyen hozzáférhetővé tétele. Tehát az irattárosnak elsősorban sorban rendezni, rendszerezni kellett az okiratokat, valamint az irattár zavartalan működését biztosítani és rendjét felügyelni. Továbbá feladata volt a hivatalnokok kérésére az okiratokat kiadni, a magánembereknek ezekben betekintést nyújtani.⁷⁵

V. Az ólomöntők (*plumbariusok*) munkája a városi víz-ellátásban, ezen belül is az ólomból készült, belvárosi vízvezető csövek (*fistulák*) előállításában volt fontos. Számos pecsét maradt az utókorra a birodalom nyugati feléből,⁷⁶ többek között a pan-noniai Sisciából is, amit a gyártója vésett bele az ólomcsőbe: *Col(oniae) Sis(ciae)* (Sziszek, Sisak) *TEL(?) ser(vus) f(ecit)*.⁷⁷ A *f(ecit)*, azaz készítette ige világossá teszi, hogy a szolga tényleg *plumbarius*ként dolgozott. A szolga állami státuszára a felirat többi részéből következtethetünk: a felirat először a cső tulajdonosát, a községet nevezi meg, és csak utána azonosítja a szolgát, ami arra utal, hogy *Tel(?) servus publicus* volt, nem pedig magánkézben levő szolga. Bár Rómában szabadok is állítottak elő *fistulákat* a közüzemi hálózatnak, a vízvezetékeken magukat tüntették fel, műhelyükben dolgozó szolgálkat csak a legkritikább esetben. Ezért a *ser(vus)* jelzés értelemszerűen elegendő arra, hogy a felirat állítója állami szolgának minősüljön.⁷⁸

A városi tulajdonú ólomöntők száma bár nem csekély, eltörpül a feliratos anyag többi ólomöntő bélyegzői mellett. Az ólomöntő közszolgák feladata ólomcsövek öntése volt, amit a városi csatornahálózat fő vezetékének kiépítésénél használtak fel, amihez az egész közösség hozzájárult, míg az ebbe csatlakozó magánvezetékek kiépítése önálló műhelyek hatás-körébe tartozott. A fogyasztó saját pénzből fizette ki az építési költségeket. De nem mindenhol volt ez általános, sok városban, mint pl. Lugdunum, Ostia, stb., a feliratok tanúsága szerint az összes vízvezeték egyéni vállalkozók gyártották le, a város az ólomcsövek gyártását pályázati úton valósította meg. Máig tisztázatlan kérdés, hogy néhány város miért nem alkalmazta ezt a közművek építésénél bevett eljárást, és miért tartottak fenn saját műhelyt saját rabszolgákkal. Kérdéses az is, hogy vajon ol-csőbb volt ez

---

⁷⁵ WEIB *op. cit.* 73–75.

⁷⁶ WEIB 11 *servus* mellett számos *libertus* példáját is hozza, lásd WEIB *op. cit.* 122–124.

⁷⁷ CIL III, 6011.

⁷⁸ WEIB *op. cit.* 122–123.

az eljárás, mint a pályázat, és hogy kik fektették le ezeket a csöveket, a gyártók, vagy erre már pályázatot írtak ki. Nagyon valószínű, hogy ezek a közösségi műhelyek csak ideig-óráig álltak fenn, azaz csatornahálózat fő elemeinek megépítéséig, azután felszabadították a személyzetet.⁷⁹

VI. A vízvezeték–készítés mellett a téglák gyártása az az „iparág”, ahol a *servus publicus*ok megtalálhatók voltak a császárkor városaiban. Már a közösségi vízvezetékgyártó műhelyek száma is elég csekély volt a magánkézben levő, önálló műhelyekhez képest. A téglagyártó műhelyek esetében az arány még kedvezőtlenebb: WEIB csak két pecsétet talált összesen öt téglán. A latin nyelvű városok köréből egyetlen név maradt fenn, amely felszabadított státuszú jelölhet. Savariában kettő téglára került elő Lucius Savariensis Ioniuss pecsétjével, illetve még három téglára, amely az EX OF L S I pecsétet tartalmazza. Ennek a feloldása *Ex officina L(uci) S(avarensis) I(oni)*, azaz valószínűleg saját műhelye (*officina*) volt.⁸⁰ Sajnos eme források alapján nem lehet megnyugtató módon tisztázni, hogy vajon az illető tényleg felszabadított közszolgája volt-e, és hogy még szolgálként egy közösség téglagyártó műhelyét igazgatta-e. Mindez abba az irányba mutat, hogy a közösségi téglagyártást kivételes intézkedésnek kell tekinteni, noha Pannoniában négy olyan téglavető műhelyről (Siscia, Quadrburgium, Vincentina, Arrianis) tudunk, amely egy település tulajdonában volt.⁸¹ A városok általában nem tartottak fenn állami építőipari üzemeket, hanem a közmunkákat kiadták magánvállalkozóknak pályázati úton. Csak a katonaság tartott fenn saját téglagyárákat saját szükségletének kielégítésére. Egyelőre rejtély marad, hogy milyen alkalomból sikerült annak a néhány városnak és talán Savariának egy saját műhelyt felállítani, mint ahogy az is, milyen épületeket emeltek a város kezében levő téglákból.⁸²

Összegzőképpen elmondható, hogy Pannonia provincia feliratos anyagában található szép számban rabszolgák, többségük magánkézben van, de nem kevés a császár tulajdonában lévő vagy onnan szabadultak száma is. Az utóbbiak vizsgálata annyiban kapcsolódott a *servitus publicához*, hogy a közszolgákat gyakran a császári szolgák váltották. Az újonnan létrehozott hivatalok esetében

---

⁷⁹ WEIB *op. cit.* 124.

⁸⁰ CIL III, 4692, 4693.

⁸¹ *Pannonia régészeti kézikönyve*, 184.

⁸² WEIB *op. cit.* 132–133.

feltételezhető, hogy a közszolgák már fennálló mintáit követték. A közösség tulajdonában levő pannoniai szolgák közül sikerült azonosítani egy kincstárost, valamint egy feltehetőleg közszolga kincstárost, egy *kalendarium* ügyintézőjét, egy *tabulariust*, továbbá egy valószínűleg tabulariust, egy ólomöntőt, egy téglagyártót, akinek közszolga státusza bi-zonytalan, valamint még három biztos és kettő valószínűsíthető *servus publicus*, akiknek a pontos szerepe nem határozható meg.

A pannoniai feliratokban a különféle hivatalokban dolgozó *servus publicus*ok munkaköri feladatai jól beilleszthetők a WEIB által felvázolt munkaköri leírások rendszerébe, egyedül az irattárak esetében az irattár őrsége egészíthetné ki eddigi ismereteinket, ha kétséget kizáróan lehetne bizonyítani ennek a cím-nek a meglétét közszolgák esetében. A *kalendarium Septimanum* értelmezése pedig számos kérdést vet fel, amelyeket a régészeti ásatások útján napvilágra kerülő új források tisztázhatnak a jövőben.

A CHRONICON PASCHALE EDITIO PRINCEPSE

A *Chronicon Paschale* (Húsvéti krónika) ismeretlen bizánci krónikaíró világtörténete a Kr. u. 7. századból, mely Ádámtól, az első teremtett embertől Hérakleios bizánci császár (610–641) uralmának huszadik évéig tárgyalta időrendben az eseményeket. A műnek egyetlen bizánci másolata ismert a 10. századból (*Codex Vaticanus Graecus 1941*), melyről a 16. században több másolat is készült.¹ A *Chronicon Paschale* nyomtatásban először 1615-ben jelent meg. Ezen első kiadás a jezsuita Matthäus RADER munkája, aki latin fordítással adta ki a görög szöveget,² amely a későbbi kiadások alapjául szolgált. DU CANGE új fordítást is adott, s terjedelmes magyarázatokat is fűzött görög szövegéhez.³ Lényegében DU CANGE kiadását vette át a *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* sorozatban megjelent kétkötetes DINDORF-féle kiadás is 1832-ben.⁴ Ez utóbbi munka később – eltérő szedéssel ugyan, de változatlan szöveggel – *Patrologia Graeca* sorozatban is megjelent.⁵ DINDORF-nak a párhuzamos helyekre és a forrásokra vonatkozó adatokat (*apparatus fontium*) szinte teljesen nélkülöző, olykor „csak” elírásokkal, olykor azonban súlyos hibákkal terhelt kiadása nem elégti ki a tudományos igényeket, annak ellenére, hogy elődeitől eltérően DINDORF már a vatikáni kéziratot is felhasználta, jöllehet annak szövegét nem kezelte kellő kritikával és nem vette kellő mértékben figyelembe. Mindezek miatt már a 19. század végén tudatosult, hogy új, korszerű kritikai kiadásra van szükség. A *Corpus*

---

* A szerző az MTA–ELTE–PPKE Ókortudományi Kutatócsoport munkatársa. A tanulmány megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, 'TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN' c. projekt támogatásával valósult meg.

¹ A 16. századi kéziratok kapcsolata egymással és a vatikáni kézirrattal (*Cod. Vat. Gr. 1941*) tisztázatlan és vitatott.

² *Chronicon Alexandrinum idemque astronomicum et ecclesiasticum (vulgo Siculum seu fasti Siculi) nunc integrum graece cum latina interpretatione vulgatum.* München, 1615.

³ *Chronicon Paschale a mundo condito ad Heraclii imperatoris annum dicesimum.* Paris, 1688 (Velenca, 1729²).

⁴ *Chronicon Paschale ad exemplar Vaticanum recensuit L. DINDORFIUS I–II.* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 4–5) Bonn, 1832.

⁵ MIGNE, J. P. (ed.), *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* 92. Paris, 1865 (Turnhout, 1964²); ugyanez változatlan formában, de új (görög nyelvű) előszóval: Athénai, 2004.

Fontium Historiae Byzantiae Series Vindobonensis sorozatának szerkesztősege – több meghíúsult próbálkozás után – ismételten tervbe vette a *Húsvéti krónika* kritikai kiadását. A kiadás hosszas előmunkálatot igényel; ezen előmunkálatok fontos szakasza a krónika kutatástörténetének vizsgálata.

A méltatlanul feledésbe merült *Chronicon Paschale* újralfedezésének jelentős állomása volt az *editio princeps* megjelenése 1615-ben. Az első kiadás létrejöttének körülményeit és – elsősorban a kiadó, M. RADER személyén és Bajorország kulturális életében betöltött szerepén keresztül – a kiadás jelentőségét mutatatom be a következőkben.

Matthäus RADER (1561–1634) a dél-tiroli Innichenben született. Az innsbrucki egyetemen végzett tanulmányokat, majd húszéves korában, 1581. szeptember 12-én belépett a jezsuita rendbe.⁶ 1591-től az augsburgi Szent Salvator jezsuita kollégiumban szónoklattan adott elő. 1612-ben I. Miksa bajor herceg kérésére áthelyezték Münchenbe, ahol a Szent Mihály jezsuita kollégiumban a humanista tanulmányok és a szónoklattan tanára lett.⁷ Bár a rend vezetésében soha nem lépett magasabb szintre, irodalmi és tudományos kérdésekben mértékadó tekintély volt a Társaságban. Nagyszerű tanár volt, aki széleskörű tudományos tevékenységet is folytatott a történetírás, a hagiográfia és mindenekelőtt a filológia területén. Elsősorban történet-íróként alkotott maradandót. 1604 és 1612 között jelent meg háromkötetes *Viridarium Sanctorum* című műve,⁸ mely a katolikus egyház legfontosabb szentjeit mutatja be. Háromkötetes *Historia Bavarica* című munkájának azonban, melyet Miksa bajor herceg megbízásából készített, a rend nem adta meg az imprimaturát. Fő műveként a *Bavaria sancta et pia*⁹ tartják számon,

---

⁶ SCHMID, A. – ZÄH, H. – STRODEL, S., *P. Matthäus Rader SJ. Band I: 1595–1612*. München, 1995, XXIII–LI (további szakirodalommal RADER életéről és koráról).

⁷ Már a Szent Mihály templom 1597-ben történt felszentelési ünnep-ségén is jelentős szerepet kapott; ehhez lásd: WILD, J. – SCHWARZ, A. – OSWALD, J. (et al.) (Hrsg.), *Die Jesuiten in Bayern 1549-1773. Ausstellung des Bayerischen Hauptstaatsarchivs und der Oberdeutschen Provinz der Gesellschaft Jesu*, Weißenhorn, 1991, 177–181.

⁸ *Viridarium sanctorum. Ex Menaeis Graecorum lectum, translatum et annotationibus similibusque passim, historiis Latinis, Graecis; editis, ineditis illustratum*, Augustae Vindelicorum (Augsburg), 1604; *Viridarium sanctorum. II. De simpliciter obedientia, et contemptu sui cum auctario de quorundam simplicium dictis et factis, ex Latinis, Italicis, Graecis delibata et conscripta*. Augustae Vindelicorum, 1610; *Viridarium sanctorum. III. Continet illustria Sanctorum exempla ex Graecis et Latinis Scriptoribus deprompta*. Augustae Vindelicorum, 1612 (München, 1614² I–III).

⁹ *Bavaria Sancta et pia. I-IV*. München, 1615–1627 (Dillingen, 1704²).

melynek el-készítésére szintén az uralkodó kérte fel. A három kötet különösen gazdagon díszített kiadásban jelent meg, mert Miksa a bajor szentek életrajzával és ábrázolásával a Wittelsbach-ház vezető szerepét kívánta hangsúlyozni a németiség katolikus hitre térítésében.¹⁰

A jezsuita színház hagyományainak megfelelően RADER színdarabokat is írt. Filológiai tevékenysége során graecistaként is jelentős nevet szerzett magának, de latin kiadásai miatt lett is-mertebb. Számptalan kiadást megért Martialis epigrammáinak¹¹ és Curtius Rufus művének kommentáros kiadása¹² után egy Seneca-kommentár öregbítette hírnevét.¹³

1604-ben adta ki Petros Sikeliótés *Historia Manichaeorum* című művét¹⁴ és a konstantinápolyi nyolcadik egyetemes zsinat aktáit görög és latin nyelven.¹⁵ Később – részletes bevezetővel – tette közzé Lépcsős Szent János művét.¹⁶ 1615-ben jelent meg Münchenben (az alábbiakban bővebben tárgyalásra kerülő) *Chronicon Alexandrinum*, azaz a *Chronicon Paschale*, a keresztény kronográfia és világtörténet egyik alapműve.¹⁷

RADER munkamódszeréről, a szövegkiadások megszű-letésének körülményeiről a művekhez írt előszavak is sokat elár-rulnak: nemcsak a (néha *ad hominem*) célzások, hanem az elhall-gatások is beszédese-ek. A sorok között olvasva a kor szel-lemiségéről és a tudományos és vallási ellentétekről is érdekes kép rajzolódik ki. RADER levelezéséből azonban

---

¹⁰ WILD, J. – SCHWARZ, A. – OSWALD, J. (*et al.*), *i. m.* 192–194.

¹¹ *M. Val. Martialis. Epigrammaton Libri XII.* Ingolstadii (Ingolstadt), 1599. Mivel RADER iskolai tankönyvnek szánta művét (*ad usum Del-phini*), bizonyos epigrammákat kénytelen volt elhagyni. A kiadás során követett módszeréről és lehetőségeiről lásd: RÖMMELT, S. W., „*Als ob ich den ganzen Martial kommentiert hätte*”, In: MÜLLER, M. G. (Hrsg.), *Humanismus und Renaissance in Augsburg. Kulturgeschichte einer Stadt zwischen Spätmittelalter und Dreißigjährigem Krieg.* (Frühe Neuzeit 144) Berlin–New York, 2010, 309–326.

¹² *Q. Curtii Rufi De rebus ab Alexandro magno gestis libri octo. In capita distincti, et synopsisibus argumentisque illustrati. Accessere Vita Curtii, et Elogia, Breviarium Vitae Alexandriae M. per annos et olympiadas digestae; Alexander ab antiquis et variis scriptoribus, cum Imperatoribus, Regibus, ducibus compositus.* Monachii (München), 1615.

¹³ *Ad Senecae Medeam commentarii.* Monachii, 1631.

¹⁴ *Petri Siculi Historia.* Ingolstadt, 1604.

¹⁵ *Acta sacrosancti et Oecumenici Concilii octavi.* Ingolstadt, 1604.

¹⁶ *S. Io. Climaci Liber ad religiosum pastorem, qui est de Officio coenobiarchae, ex tribus mss. codicibus graecis illust. bibliothecae Reip. Augustanae erutus, tralatus, et observationibus illustratus, recognitusque.* Monachii, 1614.

¹⁷ Az újkori szakirodalomban – az ismeretlen szerző és a mű előszava miatt – *Húsvéti krónikaként* idézik a munkát; RADER még nem ezt a cí-met adta a műnek, hanem *Alexandriai krónikának* nevezte.

még becsesebb adatokat nyerhetünk mindezekről.¹⁸ A Rader-gyűjtemény az egyik legjelentősebb felső-németországi magánlevelezés a késő humanizmus korából. A müncheni *Staatsbibliothek*ben őrzött jezsuita anyagon belül is kiemelt helyet foglal el a RADER-anyag: a legtöbb levél a *Codex Latinus Monacensis 1610, 1611 és 1612* kódexekben található, de a Jezsuiták Felső-németországi Tartó-mányi Levéltárának M I 29, 30, 31 jelzetű kéziratai is hasonló terjedelmű levelezést tartalmaznak. A hagyatékkutatói egyelőre nem találtak választ a kérdésre, hogy mikor és miért hullott szét a levélgyűjtemény, de minden valószínűség szerint a jezsuita rend feloszlásához köthető az anyag szétszóródása. Számos RADER-levélnek létezik másolata, melyeket Andreas Felix von OEFELE (1706–1780) müncheni udvari könyvtáros készített, s úgy tűnik, OEFELE a ma rendelkezésünkre álló anyagon kívül is talákozott még Rader-levelekkel. Feltehetően nemcsak egyes levelek, hanem egész kötetek hiányoznak a gyűjteményből. RADER által írott levelek csak ritkán bukkantak fel a címzették hagyatékában. Kivételt képeznek a Marcus WELSERnek írt levelek, mert ő – saját válaszaival együtt – gondosan összegyűjtötte RADER leveleit. Ez a levelezés az M I 29-ben és M I 30-ban mint kerek egész maradt fenn.¹⁹

A levelezőpartnerek életrajzi adataihoz gyakran egyedülálló források a levelek, de a jezsuita rend belső életéről, így például a tagfelvételtől, a renden belüli feszültségekről és csoportosulásokról, valamint a jezsuitáknak más rendekhez és intézményekhez fűződő kapcsolatáról is bőségesen nyerhetünk adatokat belőlük. A politikai és

---

¹⁸ A Kommission für Bayerische Landesgeschichte (Bayerische Akademie der Wissenschaften) három kötetben tervezi kiadni RADER levelezését. Az első két kötet (a latin levelek magyarázó jegyzetekkel ellátott egynyelvű kiadása) már megjelent. Az első kötet adatait lásd a 6. jegyzetben, a második kötet: SCHMID, A. – HAUB, R. – RÖMMELT, S. W. – LUKAS, V., *P. Matthäus Rader SJ. Bd. 2. Die Korrespondenz mit Marcus Welser 1597–1614.*, München, 2009. Az előkészületben lévő harmadik kötetben a kiadók a levelezőpartnereket tervezik bemutatni. A Rader-levelezéshez lásd még: SCHMID, A., *Wissenschaftliches Leben im Jesuitenkolleg St. Salvator im Augsburg, Der Briefwechsel des P. Matthäus Rader*, In: GIER, H. (Hrsg.), *Jakob Bidermann und sein „Cenodoxus“*. *Der bedeutendste Dramatiker aus dem Jesuitenorden und sein erfolgreichstes Stück*, (Jesuitica 8) Regensburg, 2005. 61–78.

¹⁹ A Rader-levelezés második kötetének előszaván kívül lásd még: SCHMID, A., *Die Korrespondenz zwischen P. Matthäus Rader SJ und Marcus Welser*, In: MÜLLER, M. G. (Hrsg.), *Humanismus und Renaissance in Augsburg, Kulturgeschichte einer Stadt zwischen Spätmittelalter und Dreißigjährigem Krieg*, (Frühe Neuzeit 144) Berlin – New York, 2010, 420–442.

vallási kérdések csak kisebb teret nyernek a levelekben,²⁰ a tudományos és művészi élet kérdései viszont nagyobb szerepet játszanak. A levelekben szereplő ada-toknak köszönhetően a *Húsvéti krónika* első nyomtatott kiadásá-nak megszületését is figyelemmel kísérhetjük.

A levelezésben a kiadással kapcsolatos kérdések egy része később (általában a forrás megnevezése nélkül) az *editio princeps*-ben is visszaköszön. Elsősorban az előszóban és a mű ele-jén olvasható *Animadversiones*-ben kaptak helyet ezek a meg-figyelések, de olykor a főszövegben találkozhatunk velük ismét.

Nem könnyű feladat eldönteni, hogy a levelekben mely utalások vonatkoznak ténylegesen a *Húsvéti krónikára*. RADER és levelezőtársai ugyanis olykor csak *Chronikon* címmel emlegetik a névtelen szerző munkáját, ráadásul egyidejűleg más történetírók világtörténeteit is szóba hozzák. A *Chronicon Siculum*, *Fasti Siculi*, *Chronicon Augustanum* és *Chronicon Alexandrinum* megnevezések e-setében biztosak lehetünk benne, hogy a *Chronicon Paschalé*ről esik szó a levelekben. A krónika szerzőjét máig nem sikerült azonos-ítani, s mint a fenti elnevezésekből is kitűnik, ez már a 17. század kezdetén is komoly fejtörést okozott a filológusoknak. J. G. Herwart von HOHENBURG bajor kancellár – a Suda–lexikon egyik helyére hivatkozva – Geórgios Piszidésnek tulajdonította a művet,²¹ kortársai azonban nem fogadták el a hely értelmezését és nem osztották a tudós államférfi álláspontját. A szerzőség kér-désével először 1603-ban találkozunk a levelekben: Marcus WELSER kért erről állásfoglalást RADERTŐL, aki mesterével, Jacobus PONTANUS jezsuita atyával (Jakob SPANNMÜLLER 1542-1624) is tárgyalt a kérdésről. Rader a szöveg hely alapos tanul-mányozása és egyéb forrásadatokkal való összevetés után arra a meggyőződésre jutott, hogy a krónika szerzője nem lehet Geórgios Piszidés.²² Véleményét a *Húsvéti krónika* HERWARTnak ajánlott kiadásának előszavában részletesen kifejtette, de az elve-tett feltevés mellett korábban érvelő

---

²⁰ A felekezeti viták és a késő humanizmus kapcsolatáról Augsburgban (Rader szerepét kiemelve) lásd: FERBER, M. U., „*Cives vestros sine controversia habeo pro Germaniae cultissimis*”. *Zum Verhältnis von Späthumanismus und Konfessionalisierung am Beispiel der bikonfessionellen Reichsstadt Augsburg*, In: MÜLLER, M. G. (Hrsg.), *Humanismus und Renaissance in Augsburg. Kulturgeschichte einer Stadt zwischen Spätmittelalter und Dreißigjährigem Krieg*, (Frühe Neuzeit 144) Berlin – New York, 2010. 409–420.

²¹ HERWART, J. G.: *Novae, verae et exacte ad calculum astronomicum revocatae chronologiae, seu temporum ab origine mundi supputationis, capita praecipua, quibus tota temporum ratio continetur. Et innumerabiles omnium chronologorum errores deteguntur*. Monachii 1612. 130, 150.

²² Epp. II: 453–455, 460, 476– 477; I: 266 (n. 4.)

kancellárt tapintatosan nem említette meg. Kiadásában végül RADER *Chronicon Alexandrinum*-nak nevezte a művet. Logikusan jutott el ehhez a címhez, de a felhasznált kézirat valószínűleg megtévesztette.

Az *editio princeps* a jelenleg Münchenben található *Codex Monacensis Graecus 557* jelzetű kézirat alapján készült. A világ-történetet megőrző *codex unicus*-t, a 10. századi *Codex Vaticanus Graecus 1941*-et RADER nem ismerte. Azt persze tudta, hogy az általa használnál volt egy régebbi kézirat is, melyet Sziciliában találtak, ahonnan Rómába került.²³ Ezért nevezték egyébként a művet korábban *Fasti Consulares*-nak, *Fasti Siculi*-nak vagy *Tabulae Siculae*-nak. A RADER által használt kéziratot Andreas DARMARIOS másolta 1573-ban,²⁴ amely SYLBURGIUS révén került David HÖSCHELhez, majd az Augsburgi könyvtár többi görög kéziratával együtt Münchenbe vándorolt. RADER még Augsburgban tanulmányozhatta a kéziratot.

A *Cod. Vat. Gr. 1941*-ben a krónika előtt olvasható bevezető szövegből DARMARIOS csak az utolsó bekezdést másolta be a *Cod. Monac. Gr. 557* első *folium*ának *versó*jára; a második *folium*on már a krónika szövege kezdődik. Az 1^v-n található rövid szöveg fölött piros tintával szerepel egy rövidített bejegyzés, melyet RADER *Petros Alexandriensis*-ként oldott fel. A művet ezek alapján a Péter nevű alexandriai püspökök egyikének tulajdonította, akik közül a mű megírásának vélelmezett ideje (630-as évek) miatt az Alexandria püspöki székén 640-ben ülő Péter jöhetett szóba, s így a világtörténet megírásának feltételezett helyéről, Alexandriáról adta a munkának a *Chronicon Alexandrinum* nevet.²⁵

RADER 1603-ban kezdett a kiadás előmunkálataihoz,²⁶ s David HÖSCHELT kérte meg, hogy szövegét ellenőrizze.²⁷ Ket-tejük között Marcus WELSER közvetített. A krónika bizonytalan helyeivel kapcsolatban RADER többször kérte ki más jeles (első-sorban jezsuita)

---

²³ A kódex történetéhez lásd: CONYBEARE, F. C.: Notes and Studies. The Codex of the Paschal Chronicle Used by Holstein. *The Journal of Theological Studies* 7 (1906) 392-397; MERCATI, G.: A Study of the Paschal Chronicle. *The Journal of Theological Studies* 7 (1906) 397-412; ANDRÉS, G.: Historia del Ms. Vat. Gr. 1941 y sus copias. *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*. 64 (1958) 5-28. A *Cod. Vat. Gr. 1941* leírása: CANART, P.: *Codices Vaticani Graeci. Codices 1745-1962*. I. Vatikán, 1970. 715-718.

²⁴ A *Cod. Monac. Gr. 557* leírása: HARDT, I., *Catalogus codicum manuscriptorum graecorum Bibliothecae Regiae Bavariae*, Monachii, 1812, 416-417.

²⁵ RADER. M. (ed.), *Chronicon Alexandrinum*, München, 1615, 9.

²⁶ *Ep.* II: 451.

²⁷ *Ep.* II: 454-455

tudósok véleményét, s levelezőtársai közül is so-kan megkeresték, hogy készülő munkájukhoz a *Chronicon Ale-xandrinum* alapján szolgáltatson adatokat. Ferdinand CRENDEL például 1604-ben két hosszú levelet szentelt a névtelen kró-nikaírónál szereplő Perseus–serleg rejtélyének,²⁸ Johannes LANTZ pedig 1607-ben a *Chronicon Alexandrinum* számításaihoz fűzött több levélben hosszás és értékes magyarázatokat.²⁹ Különösen érdekes dokumentum Johannes DECKER 1604. augusztus 12-én Grazban kelt levele,³⁰ melynek mellékletében huszonnégy kérdés szerepel egyes újszövetségi események időpontjával kapcsolatban. DECKER ekkor már tíz éve dolgozott Jézus Krisztus életének időrendjén, s néhány vitatott időpont kapcsán kérte RADERT, hogy bizánci világtörténetek alapján segítsen neki az események datálásában. Abban bízott, hogy esetleg Geórgios Synkellos vagy Theophanés Homologétés krónikái alapján RADER segíteni tud neki. Az említett bizánci szerzők történeti műveinek kiadására Jacob GRETSEK több alkalommal is buzdította RADERT, de sikertelenül. GRETSEK-től tudta meg DECKER is, hogy RADERnek ezek a művek rendelkezésére állnak. RADER azonban, minthogy nem foglalkozott behatóan a fent említett bizánci világtörténetekkel, csak a *Chronicon Siculum*, azaz a *Chronicon Paschale* alapján adott választ a kérdésekre. Az abból hiányzó adatoknak nem nézett utána, megelégedett a „*Nil de hac re Chronicon.*”, „*Hi anni desunt.*” vagy „*Desiderantur.*” válaszokkal. Az utolsó kérdésre azonban részletesen is kitért, még görögül is idézett a szövegből. DECKEREN azonban ez már nem sokat segített. A levél és a melléklet fennmaradt másolataiból nyomon követhető, hogy RADER nem válaszolt azonnal DECKERnek. Csak november 29-én kelt levele mellékleteként juttatta el hozzá a letisztázott változatot,³¹ melyet a címzett december végén vagy január legelején kapott kézhez.³² DECKER 1605-ben kiadott műve³³ így csak részben tartalmazhatta RADER közléseit, mert azokat már az adott helyeket tárgyaló első *quaterniók* megszerkesztése után kapta meg.³⁴

---

²⁸ *Epp.* I: 139–140.

²⁹ *Epp.* I: 196, 202.

³⁰ *Ep.* I: 147.

³¹ I: p. 291. n. 14; p. 321. n. 13.

³² *Ep.* I: 158.

³³ SUSLYGA, W. – DECKER, J., *Velificatio seu theoremata de anno ortus ac mortis Domini, deque universa Jesu Christi in carne oeconomia defendente*, Graz, 1605.

³⁴ *Ep.* I: 167.

DECKER 1605 februárjában,³⁵ márciusában,³⁶ sőt még júniusban³⁷ is kérte RADERT, hogy a többi krónikában is nézzen utána a kérdéses helyeknek, de kérdéseire nem kapott választ.

Egy 1607-re keltezhető levél tanúsága szerint 1607 elején *Rader* a krónika latin fordításának negyedével volt kész, s a lap-széleken kereszttek és csillagok jelölték a bizonytalan vagy még nem magyarázott helyeket.³⁸ A nyomtatott változatban is ma-radtak ilyen jelek, melyekkel RADER arra figyelmezteti az olvasót, hogy a szöveg – szerinte – romlott, vagy nem sikerült valamit ér-telmeznie.

RADER tehát már három éve fáradozott a kiadással, mikor 1607 elején WELSER egy kellemetlen hírral kereste meg: 1606-ban megjelent J. J. SCALIGER *Thesaurus temporum* című munkája, melyben – hogy Eusebios elveszett *Chronikon*ját rekonstruálja – a görög *testimonium*ok között SCALIGER a *Húsvéti krónikából* is közölt részleteket. WELSERnek az tűnt fel, hogy a SCALIGERNél olvasható (CASAUBONUSTól kapott) krónika ugyanazzal a címmel kezdődött, mint a RADER által használt kézirat.³⁹ RADER nem fért hozzá azonnal SCALIGER művéhez, s a cím alapján úgy vélte, hogy a *Thesaurus temporum* ugyanazt a művet közölte, amelyen ő már évek óta dolgozott, s mellyel – állítása szerint – már majdnem készen volt.⁴⁰ Végül miután kezébe vehette SCALIGER könyvét, megkönnyebbülten írhatta WELSERnek, hogy SCALIGER nem az egész krónikát adta ki (a mű végéről hiányzik harminc év, de egyébként is több helyen hiányos a *Thesaurus*ban közölt szöveg), így folytathatta saját szövegkiadásának elő-készületeit.⁴¹

A protestáns SCALIGER munkája megbotránkozást keltett a jezsuiták körében, s Ferdinand CRENDEL 1607. január 29-én kelt levelében – Jacob GRETSEK üzenetét tolmácsolva – nemcsak arra buzdítja RADERT, hogy fejezze be Georgius Siculus (sic!) *Chronicon*ját, hanem nyomatékosan felhívja figyelmét arra, hogy jelölje meg a

---

³⁵ *Ep.* I: 163.

³⁶ *Ep.* I: 164.

³⁷ *Ep.* I: 167.

³⁸ Az 538. levél végén RADER újévi jókívánságait fejezi ki; a kiadók ép-pen a *Chronicon Siculum* kezdeti állapotából következtettek arra, hogy az 1607-es esztendő elején keletkezhetett (II: p. 289. n. 1.).

³⁹ *Ep.* II: 539.

⁴⁰ *Ep.* II: 540.

⁴¹ *Ep.* II: 541.

krónikában azokat a helyeket, melyeket a *Thrasók*,⁴² különösen SCALIGER, tudatosan elferdítettek. GRETSEK már ki-gyűjtötte ezeket a hamisításokat a szövegből, s hasonlót várt RA-DERTŐL is a kiadásában, hogy ezeket alkalomadtán majd SCALI-GER ellen felhasználhassa.⁴³ CRENDEL a figyelmeztetést (bele-értve GRETSEK tervezett fellépését SCALIGER ellen) március 26-án kelt levele utóiratában is megismételte.⁴⁴ Másfél évvel később, mikor RADER a kiadás kéziratát elküldte Ingolstadtba cenzúrára, CRENDEL ismételten visszatért a kérdésre, s (GRETSEK szavait tolmácsolva) reményét fejezte ki, hogy RADER megjelölte azokat a helyeket, melyeket (az Őszvérként emlegetett⁴⁵) SCALIGER ki-hagyott vagy elferdített.⁴⁶

Az elkészült kiadás Jacob GRETSEK várakozásainak csak részben felelhetett meg. A krónika szerzőségét vizsgálva RADER kemény szavakkal illette ugyan a *Thesaurus Temporum* szerzőjét, az *Animadversiones*ban azonban több helyen elismerte eredményeit, a consulo listájához fűzött megjegyzésében pedig a téma korábbi kutatói között mégsem hallgatta el SCALIGER nevét, annak el-lenére, hogy a művét az egyház betiltotta: „*consule Sigonium, Cuspinianum, Panninium, Contium, Baronium, de Scaligero nihil dico, cum emendationes eius temporum ab Ecclesia sint proscriptae.*”⁴⁷ SCALI-GER tudományos tevékenységét – felekezeti hovatartozása ellenére – RADER nagyra tartotta. Tudjuk például, hogy Martialis-kötetének megjelenése után RADER megkönnyebbülten nyug-tázta WELSER híradását (1602. augusztus 13-án), hogy SCALIGER nem orrolt meg rá, annak ellenére, hogy RADER egy lapszéli megjegyzésben kritikát fogalmazott meg vele szemben.⁴⁸

Egyéb teendői miatt RADER 1607 végén kis időre félretette a krónikát, de legkésőbb 1608 júniusára végére ért a munkának.⁴⁹ Ekkor kezdte összeállítani a kiadás elején található *Animad-ersiones* fejezetet,⁵⁰ melyben a krónika huszonegy szöveghelyéhez fűz magyarázó megjegyzéseket.

---

⁴² Utalás Terentius *Eunuchus* című darabjának egyik szereplőjére, aki a hetvenkedő katona megtestesítője; CRENDEL többször él ezzel a fordulattal.

⁴³ *Ep.* I: 193.

⁴⁴ *Ep.* I: 195.

⁴⁵ Burdo; Scaliger eredeti családnevének (Bordone) kiforgatásával.

⁴⁶ *Ep.* I: 217.

⁴⁷ RADER. M. (ed.), *Chronicon Alexandrinum*, München, 1615, 36.

⁴⁸ *Ep.* II: 422.

⁴⁹ *Opp.* II: 549–550, 560.

⁵⁰ *Ep.* II: 561.

1608. október 25-én Jacob GRETSER (CRENDEL révén) értesítette RADERT, hogy levele és a „*Chronicon Siculum avagy Ale-xandrinum*” megérkezett Ingolstadtba. Megígérte, hogy gyorsan átnézi a kéziratot, s kilátásba helyezte, hogy Johannes LANTZ-nak és még egy harmadik censornak is átadják a művet.⁵¹ Az illetőt egyelőre nem nevezte meg. Mivel 1609. március 31-én Christoph SCHEINER is arról tudósítja RADERT, hogy két nappal korábban megkapta levelét és a *Chronicon* első kötetét,⁵² s megköszöni, hogy RADER figyelembe veszi megjegyzéseit, a RADER–levelezés kiadói úgy gondolják, hogy SCHEINER lehetett a harmadik cenzor, aki átnézte a művet.⁵³

A jezsuita cenzúrák tárgyaló összeoglalás vagy átfogó mű nem áll még rendelkezésünkre.⁵⁴ Elsősorban RADER leveleinek köszönhetően azonban mégis alkothatunk némi képet arról, hogyan működött ez az előzetes bírálat a jezsuitáknál. Az augsburgi cenzúra megbízta a Jézus Társaságot, hogy a rendtagok által megjelentetni kívánt műveket előzetesen ellenőrizzék. Ez az előzetes ellenőrzés több szintű lehetett: a rend kollégiumi, tartományi és római vezetése mellett kivételes esetben a Curia is beleszólhatott egy-egy vitatott mű megjelentethetőségébe. Az esetleges későbbi viták és összecsapások elkerülése érdekében előfordult, hogy már az alsóbb szinteken megtagadták valamely műtől a kiadási engedélyt.⁵⁵ Mivel a jezsuiták nagy gondot fordítottak arra, hogy nyelvileg igényes műveket jelentessenek meg, a cenzúra részét ké-

---

⁵¹ *Ep.* I: 217.

⁵² *Ep.* I: 223. A levél összefoglalását lásd még: DAXECKER, F., *Der Physiker und Astronom Christoph Scheiner*, Innsbruck, 2006, 41. HAUB, R., *Zwei Briefe Christoph Scheiners an Matthäus Rader*, In: DAXECKER, F.–ETTELT-SCHÖNEWALD, B. (Hrsg.), *Sonne entdecken. Christoph Scheiner 1575–1650*, Ingolstadt, 2000, 24–25. A levélben olvasható életrajzi a-datok értelmezéséhez: HAUB, R., *Christoph Scheiner SJ – Vita aus den Katalogen des Archivum Monacense SJ*, In: DAXECKER, F.–ETTELT-SCHÖNEWALD, B. (Hrsg.) *op. cit.* 16.

⁵³ I: p. 453, n. 1.

⁵⁴ A gyakorlatra azonban valamelyest rávilágít: RÖMMELT, S. W., „*Als ob ich den ganzen Martial kommentiert hätte*”, In: MÜLLER, M. G. (Hrsg.), *Humanismus und Renaissance in Augsburg. Kulturgeschichte einer Stadt zwischen Spätmittelalter und Dreißigjährigem Krieg*, (Frühe Neuzeit 144) Berlin – New York, 2010, 309–326.

⁵⁵ A felső fórumok véleményétől tartva tagadta meg a rend a *Historia Bavaria* imprimatúrját is (lásd fent, 157. oldal). Johannes DECKER esetében pedig arra is volt példa, hogy már nyomdában lévő művet tiltottak be. DECKER *Velfictio* című művében Krisztus születését más időpontra helyezte, mint Caesar BARONIUS bíboros (Cesare Baronio 1538–1607) az *Annales Ecclesiastici*-ban; a bíboros közbenjárására V. Pál pápa megtiltotta a mű terjesztését, amit a rend római vezetésének többszöri erőfeszítésére sem vontak vissza: RÖMMELT *op. cit.* 315–316.

pezte egy előzetes nyelvi ellenőrzés, melynek során rendkívüli alapossgággal irtották ki a helyesírási és stilisztikai hibákat a szövegéből. Eztán került sor a cenzorok felkérésére, akiket a rendi vezetés bízott meg ezzel a feladattal. Jacob GRETSEK 1599. júni-usi leveléből úgy tűnik, a szerzők javaslatot tehettek a bírálók sze-mélyére: Otto EISENREICH például GRETSEK javaslatára nevezte ki RADERT a *De Cruce Christi* című munka egyik cenzorává.⁵⁶ A cenzorok – néhány kivételes esettől eltekintve – szintén a rend tagjai voltak.

SCHEINER (vitatható) levelével talán összefügg, amit a ferrarai Antonio POSSEVINO 1609. augusztus 10-én írt RADER-nek:⁵⁷ POSSEVINOhoz csak augusztus 9-én jutott el RADER január 30-án kelt levele, ráadásul úgy megrongálódott, hogy az írás több helyütt olvashatatlaná vált. POSSEVINO annyit ki tudott betűzni, hogy RADER megkapta a *Chronicum Alexandrinum* görög kéziratát (*Graecum manuscriptum*), s reményét fejezi ki, hogy az a jövőben nagy hasznára fog válni, másrészt – remélve, hogy a krónika már elhagyta a nyomdát – kíváncsian várja a RADER által neki ígért tiszteletpéldányt. A levelek kiadói szerint itt a *Chronicon Alexandrinum* (azaz a *Chronicon Paschale*) más forrásból nem ismert kéziratát említi POSSEVINO.⁵⁸ Véleményünk szerint azonban nem kizárt, hogy a *Graecum manuscriptum* jelen esetben RADER (előkészületben lévő) kiadásának kéziratát jelenti, melyet (vagy legalább a kétnyelvű kiadás görög szövegét) ezek szerint RADER már 1609. január 30. előtt visszakapott Ingolstadtból. A WELSERnek írt levelekben ugyan kétszer is utal rá, hogy a *Chronicon* (másutt: a *Chronicon Siculumot*) nem kapta még vissza,⁵⁹ ezeket a leveleket – minthogy nincs rajtuk kelet – nem lehet pontosan datálni (annyi bizonyos csupán, hogy 1608. október 25. után keletkeztek). GRETSEK ígérétének (ti. hogy nem késleltetik a mű kiadását) is megfelelné, ha három hónapon belül átnézték volna a cenzorok (legalább GRETSEK és LANZ). SCHEINER levele (ő a *Chronicon* első kötetét kapta meg) pedig azt látszik igazolni, hogy a kiadás előtt még több kötetből állt a kézirat.

A POSSEVINO remélte kiadás azonban még hosszú évekig várattott magára. 1608. október végén Gretser ugyan azt üzenté, hogy a kiadás a szinte formális cenzúra után már csak RADERon múlik: neki kell

---

⁵⁶ *Ep.* I: 45.

⁵⁷ *Ep.* I: 225.

⁵⁸ I: p. 459. n. 1.

⁵⁹ *Ep.* II: 563–564.

végigvinnie SARTORIUSnál, vagy még inkább VUILLERUSnál, hogy nyomdába kerülhessen a munka, 1609-ben a kiadás ügye mégis elakadt. A végső munkálatokat késleltette, hogy bizonyos szöveghelyekkel kapcsolatban (elsősorban ott, ahol csillagászati számításokról volt szó) maguk a cenzorok is el-térő állásponton voltak.⁶⁰

RADER a krónikához jegyzeteket is készített, s (1609. szeptember 24-e után) még egy terjedelmes függelék összeállításán is gondolkodott.⁶¹

Ezt követően csak az 1610 augusztusában kelt levelekben olvashatunk újra a krónikáról. Augusztus 8-án CRENDEL ismét GRETSER nevében írt RADERnak. Levelében GRETSER egyfelől az iránt érdeklődött, hogy hol tart a krónika kiadása, másfelől Johannes DECKER (ekkor már olmtüzi rektor) kérését közve-títette, aki – lehetőleg még megjelenése előtt – látni kívánta RADER kétnyelvű kiadását, s kérte, hogy juttassa el hozzá.⁶² GRETSERnek a válaszhoz tudnia kellett volna, hogy RADERnek mik a szándékai, RADER azonban valószínűleg – mint oly sokszor – nem válaszolt a levélre. DECKER 1611. január 2-án is-mét írt GRETSERnek, hogy érdeklődjön a *Chronicon* felől, s ennek megfelelően GRETSER (CRENDEL révén) január 30-án ismételten rákérdezett RADERnál, hogy küldött-e esetleg valamit, vagy ter-vez-e küldeni az olmtüzi rektornak. Maga is tudatában volt, hogy ez a vállalkozás (a kézirat szempontjából) egyáltalán nem veszély-telen, ezért csak annyit kért, hogy RADER közölje, mik a szán-dékai. Megbízható közvetítőként Marcus WELSERT ajánlotta. Tudjuk, hogy RADER ez ügyben is felvette a kapcsolatot WEL-SERrel, az erről szóló leveleket azonban nem lehet pontosan datálni. WELSER GRETSER kérésére ragadott tollat, s többek kö-zött az iránt érdeklődött, mit üzen RADER DECKERnek a *Chronicon Siculum*-mal kapcsolatban.⁶³ A válaszlevél tanúsítja, hogy RADER kész volt Olmützbe küldeni a kéziratokat, de feljebbvalói döntésére bízta, vajon megetheti-e ezt. A jegyzetekkel végül nem készült el, s aggodalmát fejezte ki, hogy a kéziratok esetleg elvesznek útközben.⁶⁴ A források arról nem tudósítanak, hogy DECKERhez eljutott-e végül a *Chronicon*.

---

⁶⁰ *Ep.* II: 570.

⁶¹ *Ep.* II: 575.

⁶² *Ep.* I: 248.

⁶³ *Ep.* II: 590.

⁶⁴ *Ep.* II: 591.

A levelekben ezek után már csak egyszer kerül szóba a krónika: 1611. március végén CRENDEL Münchenben járva talál-kozott HERWART kancellár művének kéziratával,⁶⁵ s szembesült a kancellár elméletével, miszerint az *Anonymum Chronicum* avagy *Chronicum Alexandrinum* szerzője a Suda–lexikon bejegyzése szerint Geórgiosz Piszidész. Az elmélettel CRENDEL a Suda–hely a-lapos vizsgálata után nem tud egyetérteni, s kéri RADERT, hogy – többek bevonásával – járjon utána a kérdésnek.⁶⁶ RADER válaszát nem ismerjük, de WELSERnek már korábban kifejtette véleményét erről a kérdéstről.⁶⁷

Sajnos semmilyen adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy a következő négy évben mi hátráltatta a kiadást, de az *Ani-madversiones* fejezetet záró sorai alapján valószínűsíthetjük, hogy az végül nem RADER eredeti elképzelései szerint valósult meg: „*Has ego Animadversiones ad finem usque pertexuisssem, nisi maiorum auctoritas opera mea aliis in negotiis usa esset, utereturque hodie. Hic est status et conditio Sociorum, ut et inchoare, et inchoata relinquere prorsu et necessitudine rerum cogamur, ostendamusque ex omni genere studiorum, nobis id maxime studendum, ut obsequi studeamus.*”⁶⁸ A *Chronicon Alexandrinum* ugyanis csak hosszú évek után, 1615-ben jelent meg Münchenben.

---

⁶⁵ Lásd a 21. jegyzetet.

⁶⁶ *Ep.* I: 266.

⁶⁷ Lásd a 22. jegyzetet

⁶⁸ RADER. M. (ed.), *Chronicon Alexandrinum*, München, 1615, 37.

PHAEDRUS ÉS A KÖZÉPKORI SZÖVEGHAGYOMÁNY

A görög aesopusi állatmesék első ismert latin fordítója Phaedrus volt, aki már nem csupán példázatként, betétként használta a fabulákat, hanem önálló gyűjteményt hozott létre belőlük. Phaedrus nevét azonban a középkor egyáltalán nem ismerte. Helyette egy Romulus nevű szerzőhöz kötött prózai meseanyag volt forgalomban egészen a humanizmus koráig. A Romulus–corpus nem az egyetlen mesegyűjtemény, de széleskörű elterjedtsége és Phaedrushoz kapcsolódó viszonya miatt kiemelkedő fontosságú.

Phaedrus mesegyűjteménye csonkán maradt ránk. Ez jól látszik az egyes könyvek igen eltérő meseszámából, az első könyv 31, a második 8, a harmadik 19, a negyedik 26, az ötödik pedig 10 meséből áll. Az *Appendix Perottina* ugyan tartalmaz további 32 mesét, azonban ezekről nem tudjuk eldönteni, hogy milyen sorrendben és mely könyvekben szerepelhettek. További phaedrusi mesék találhatók a késő ókori vagy koraközépkori prózai parafrázisokban, például a Romulus–gyűjteményben.¹ A Phaedrus–kutatás ezek alapján újabb phaedrusi meséket igyekszik rekonstruálni. Így jár el például Marquard GUDE² is, aki 34 mesét rekonstruál versben. Pieter BURMANN hozzáteszi, hogy ha ezek mind nem phaedrusi eredetűek is, a többség bizonyára az.³ Ez a korai próbálkozás természetesen nem tudományos alapokon nyugszik, ráadásul az *Appendix Perottina* megjelenése előtt készült.

¹ Erről lásd bővebben: HENDERSON, J., *Phaedrus' Fables: The Original Corpus*, Mnemosyne 52 (1999) 308–329.

² A GUDE által rekonstruált meséket lásd: BURMANN, P., *Phaedri Augusti liberti Fabularum Aesopiarum libri V. cum integris commentariis Marq. Gudii, Conr. Rittersbusii, Nic. Rögaltii, Is. Neveleti, Nic. Heinsii, Joan. Schefferi, Jo. Lud. Präschii, et excerptis aliorum curante Petro Burmanno*, Haga–Comitum, 1718, 369–398.

³ „... quas, si non omnes, maximam tamen partem, olim a Phaedro fuisse versibus senariis conscriptas credimus...” BURMANN *op. cit.* 368.

A 20. század elején Carl Magnus ZANDER⁴ foglalkozott ismét a meserekonstrukció kérdéseivel. Egyik munkájában a prózai parafrázisokat tekinti át, a *Phaedrus solutus*... című művében pedig áttanulmányozza a Phaedrus meséire jellemző stilisztikai, metrikai jegyeket. Ezek után 30 mesét rekonstruál a Romulus-gyűjtemény és a hozzákapcsolódó egyéb források alapján.

A szövegkiadások gyakran együtt közlik Phaedrus és Romulus meséit. Ilyen például Johannes Gottlob SCHWABE 1806-os munkája is,⁵ melynek első kötetében Phaedrus verseit adja ki, a második kötetben pedig a romulusi mesék is szerepelnek. Phaedrus versei után itt is megtaláljuk a BURMANN kiadásában szereplő 34 rekonstruált mesét, de szerepel benne az *Appendix Perottina* 32 fabulája is.

A 19. század folyamán a Romulus-cópus önálló kiadásai is megjelennek. 1870-ben jelenik meg Hermann ÖSTERLEY *Romulus, Die Paraphrasen des Phaedrus und die Aesopische Fabel im Mittelalter*⁶ című munkája, mely a Romulus-gyűjtemény több kéziratoss forrására támaszkodik. Szintén ÖSTERLEY műve az 1873-as *Steinhöwels Äsop*,⁷ mely a mesék 1476-os ulmi kiadásának az átirata.

---

⁴ ZANDER, C. M., *De generibus et libris paraphrasium Phaedrianum*, Lund, 1897; ZANDER, C. M., *Phaedrus solutus vel Phaedri fabulae novae XXX quas fabulas prosarias Phaedro vidicavit recensuit metrumque restituit*, Lund, 1924.

⁵ SCHWABE, J. G., *Phaedri Augusti liberti Fabularum Aesopiarum libri quinque. Ad codices mss et optimas editiones recognovit varietatem lectionis et commentarium perpetuum adiecit Joannes Gottlob Schwabe. Accedunt Romuli Fabularum Aesopiarum libri quatuor ad codicem divionensem et perantiquam editionem Ulmensem nunc primum emendati et notis illustrati. I–II.*, Friedrich Vieweg, Braunschweig, 1806; SCHWABE, J. G., *Phaedri Fabularum Aesopiarum libri quinque, quales omni parte illustratos publicavit Joannes Gottlob Schwabe. Accedunt Romuli Fabularum Aesopiarum libri quatuor, quibus novae Phaedri Fabellas cum notulis variorum et suis subjunctit J. B. Gail, I–II.*, N. E. Lemaire, Paris, 1826² (Bibliotheca Classica 52–53.)

⁶ ÖSTERLEY, H., *Die Paraphrasen des Phaedrus und die aesopische Fabel im Mittelalter*, Berlin, 1870.

⁷ ÖSTERLEY, H., *Steinhöwels Äsop*, Tübingen, 1873 (Bibliothek des Lit-terarischen Vereins in Stuttgart 117)

A 19. század végén Léopold HERVIEUX öt kötetben foglalja össze a latin nyelvű állatmesék történetét.⁸ Az első kötet tárgyalja Phaedrus meséit, a Romulus-gyűjteményt és az ezekhez kapcsolódó különböző fabulákat. A második kötet ezen szövegeknek a forrásközléseit tartalmazza. HERVIEUX nemcsak Phaedrus és a Romulus-corporum viszonyát vizsgálja, hanem számos olyan kéziratot is számba vesz, melyek szorosabban vagy lazábban a romulusi anyaghoz kapcsolódnak. Szövegkiadása máig alapvető, hiszen több olyan kézirat szövegét is olvashatjuk, melyek többször nem jelennek meg más kritikai kiadásban.

1905-ben jelent meg Georg THIELE munkája, a *Der illustrierte lateinische Äsop*,⁹ mely a phaedrusi szöveghez legközelebb álló prózai parafrázisokat tartalmazó Ademar-kódex betűhű kiadása, végén a kézirat vonatkozó oldalainak fotójával. Ezt követte THIELE másik fontos munkája, a *Der lateinische Äsop des Romulus und die Prosa-Fassungen des Phädrus* című kritikai kiadás.¹⁰ Ebben THIELE a Romulus-gyűjtemény szűkebb családjával foglalkozik, és csak érintőlegesen említi a későbbi, például verses átdolgozásokat. Ezzel le is zárul a Romulus-kiadások sora, a 20. század folyamán újabb szövegekölés nem jelenik meg (nem számítva THIELE munkájának 1985-ös, reprint kiadását).

Az aesopusi mesék hagyományozódásának legújabb, monografikus összefoglalása Francisco Rodríguez ADRADOS¹¹ nevéhez fűződik. Háromkötetes munkája 1979 és 1987 között jelent meg spanyolul, 1999 és 2003 között angolul. E munkájában Adrados részletesen számot vet a Romulus-corporum hagyományozódásával,

---

⁸ HERVIEUX, L., *Les fabulistes latins. Depuis le siècle d'August jusqu'à la fin du moyen âge*. I–II. *Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects*, Paris, 1884, 1893–1894²; III–V. Paris, 1894–1899.

⁹ THIELE, G., *Der illustrierte lateinische Äsop in der Handschrift des Ademar: Codex Vossianus lat. oct. 15, f. 195-205.*, Leiden, 1905 (Codices graeci et latini photographice depicti 3)

¹⁰ THIELE, G., *Der Lateinische Äsop des Romulus und die Prosa-Fassungen des Phädrus*, Heidelberg, 1910.

¹¹ ADRADOS, F. R., *Historia de la fábula greco-latina*, I–III., Madrid, 1979–1987. Angol fordítása: *History of the Graeco-Latin Fable*, I–III., Leiden, 1999–2003. (A továbbiakban mindig ez utóbbira hivatkozunk.)

Phaedrushoz való viszonyával, az elveszett phaedrusi mesékkal és a nem phaedrusi eredetű fabulák forráskérdéseivel.

A szakirodalom alapján a Phaedrus–Romulus szöveg-hagyományt a következőképpen foglalhatjuk össze: Phaedrus munkája teljes egészében nem maradt ránk, de készült belőle egy prózai parafrázis, melynek élén ajánlás állt. Ebben Aesopus ajánlja meséit urának, egy bizonyos Rufusnak. Ez az ajánlás áll az élén az ún. *Aesopus ad Rufum*–gyűjteménynek, mely azonban nem maradt ránk. Ebből származik le a *Romulus*–gyűjtemény, melyet szintén nem ismerünk közvetlen forrásból. Ennek élén egy újabb ajánlás szerepel, egy bizonyos Romulus látja el jó tanácsokkal fiát, Tiberinust. Innen a gyűjtemény elnevezése. A *Romulus*–corpusból több kézirat származik le, melyeket két csoportba szokás sorolni. Az egyik a *recensio gallicana*, a másik a *recensio vetus*.¹² Különösen fontos további két kézirat, az Ademar–kódex¹³ és a *Codex Wissemburgensis*.¹⁴ A 10. századi Ademar–kódex több mese esetében az ún. *Phaedrus solutus*ra támaszkodik, mely Phaedrus meséinek prózaszerűen leírt változata volt. Más fabuláknál az *Aesopus ad Rufum* meseszövegeit tartalmazza, esetenként pedig a *Romulus*–gyűjteményhez kapcsolódik. A szintén 10. századi *Codex Wissemburgensis* leszármazása sem problémamentes, anyagának nagy része az *Aesopus ad Rufum*–gyűjteményből származik, de vannak mesék, melyek a *Romulus*–corpusból erednek. Ráadásul egy második kéz a *recensio vetus* alapján gyakran kijavítja az egyébként meglehetősen rossz latinságú mesék szövegét.

---

¹² HERVIEUX-nél a *recensio gallicana*: *Romulus vulgaris* vagy *Romulus ordinaire*, a *recensio vetus*: *Romulus Vindobonensis* vagy *Romulus de Vienne*.

¹³ *Codex Ademari* (A^d): Liber manualis Ademari Cabanensis monachi Engolismensis (988–ca. 1034) in quo collegit etc., Leiden, Univer-siteitsbibliotheek, Vossiani Latini O 15 f 195–203^v, képekkel illusztrált kódex a 11. századból, 67 mesét tartalmaz könyvekre osztás nélkül. HERVIEUX P 241–266; II² 131–156; BERTINI, F., *Il monaco Ademaro e la sua raccolta di favole fedriane*, Genoa, 1975; GATTI, P., *Le favole del monaco Ademaro e la tradizione manoscritta de corpus fedriano*, Sandalion 2 (1979) 247–256.

¹⁴ *Codex Wissemburgensis* (W): Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 148. Gud. Lat. f 60^r–82^r; 10. századi kódex, 58 mese öt könyvre osztva. HERVIEUX P 267–327; II² 157–192.

További kéziratok, átdolgozások, fordítások is származnak a Romulus-gyűjteményből, a szakirodalom azonban nem egységes ezek leszármazását illetően. THIELE nem foglalkozik ezekkel, nem is veszi fel őket szemmájára, általában elfogadja HERVIEUX álláspontját. HERVIEUX és ADRADOS számolnak a különböző forrásokkal, és igyekeznek megállapítani azok helyét a leszármazási rendben. HERVIEUX, bár szemtmát nem rajzol, leírásából mégis könnyen kiderül, hogyan gondolja el a szöveghagyományt. Ő a *recensio gallicana* leszármazottjának tekint egy sor kéziratot, verses átdolgozást, így Vincent de Beauvais 29 meséjét,¹⁵ a *Codex Oxoniensis* 86¹⁶ kéziratot, a *Codex Monacensis*,¹⁷ az általa *mixte de Berne*-nek nevezett kódexet,¹⁸ valamint Gualterus Anglicus¹⁹ és Alexander Neckam²⁰ verses fabuláit. Az általa *Romulus primitif*nek nevezett Romulusból származik le szerinte a *Romulus de Berne*,²¹ a

---

¹⁵ Vincent de Beauvais gyűjteménye 29 mesét tartalmaz, a *Speculum Historiale* a *recensio gallicana* sorrendjében adja a meséket, a *Speculum Doctrinale*ban ugyanezek a mesék, de más sorrendben szerepelnek. Mindkét munkának számos kézírata és nyomtatott kiadása is ismert. HERVIEUX I² 432–460; II² 234–245.

¹⁶ *Codex Oxoniensis* (**O86**): Oxford, Corpus Christi College Library Ms. 86 f 113^v–117^v; 14. századi kézirat, 45 mese, könyvekre osztás nélkül. HERVIEUX I² 461–463, II² 246–261.

¹⁷ *Codex Monacensis* (**Mon**): München, Bayerische Staatsbibliothek, Codici Latini Monacenses 5337, f 250^r–266^v; 15. századi kódex, 40 mese, könyvekre osztás nélkül, 29 mese romulusi eredetű, a többi nem romulusi. Hervieux Romulus de Munichnek vagy Romulus Monacensisnek nevezi. HERVIEUX I² 464–468; II² 262–289; ADRADOS II, 650–653.

¹⁸ *Mixte de Berne, Romulus of Berne* (**B676**): Bern, Universitätsbibliothek Ms 676, f 80^r–96^v, 13. század, 48 mese, romulusi és nem romulusi mesékkal. HERVIEUX I² 468–471; II² 302–315; ADRADOS II. 650–653.

¹⁹ Gualterus Anglicus vagy Anonymus Neveleti egy Anglo-Norman költő volt, aki a 12. században 62 romulusi ültetést át diszti-chonokba. Számos kézírata és nyomtatott kiadása is ismert. Ez a verses átdolgozás igen népszerű és széles körben elterjedt volt a középkorban. Hervieux azonosította e mesék szerzőjét, szerinte Gualterus Panor-mitanus II. Henrik angol király udvari káplánja szerezte őket. HERVIEUX I² 472–668; II² 316–351; ADRADOS II, 642–644.

²⁰ Alexander Neckam a Romulus-gyűjtemény 42 meséjét dolgozta át verses mesékké a 12. században *Novus Aesopus* címen. HERVIEUX I² 668–683; II² 392–416.

²¹ *Romulus de Berne* (**B141**): *Codex Arctopolitanus* 141, Bern, Univer-sitátsbibliothek Ms. 141, f 11^v–12^r, 15. század, 13 mese rövidített formában. HERVIEUX I² 816–818; II² 758–761.

Codex Ashburnhamianus,²² valamint a *Romulus Nilantius*.²³ Ez utóbbiból eredezteti az ún. *Fabulae ritmicae*²⁴ és *metricae*,²⁵ valamint a számunka már elveszett *Anglo-latin Romulust*,²⁶ melyből a *Romulus Anglicus*²⁷ származik, valamint *Marie de France*²⁸ verses fordítása.

Adrados az Hervieux által a *recensio gallicana*-ból leszármaztatott kéziratokat a Romulus-gyűjteményből eredezteti, továbbá a Romulus Nilantiust és az abból levezethető forrásokat is másképp gondolja el. A szöveghagyományozódási folyamatot ADRADOS²⁹ alapján a következő sztemmával ábrázolhatjuk (lásd a következő oldalon):³⁰

---

²² *Codex Ashburnhamianus* (F): Firenze, Medicea Laurenziana Ashburn-ham 1555, f 1–20, 13. század, 81 mese a recensio gallicana sorrendjében három könyvre osztva. HERVIEUX, I² 699–706, II² 474–512.

²³ Ez a gyűjtemény Johan Frederik Nilant kiadásáról kapta a nevét, aki számos romulusi mesét publikált 1709-ben. *Fabulae antiquae ex Phaedro, fere servatis ejus verbis, desumptae et soluta oratione expositae, inter quas reperitur nonnullae ejusdem auctoris et aliorum antea ignotae. Accedunt Romuli fabulae aesiopae omnes ex msstis depromptae et adjectis notis editae ab Joh. Frederico NILANTI, Lugduni Batavorum, 1709; Nilant kiadása VOSSIUS kéziratán alapult: Vossiani Latini O 46 (Voss 46) A meseanyag, mely 45 mesét tartalmaz átdolgozott formában, további két kéziratban is megvan: Ms. 18270; Paris, Bibliothèque nationale de France; Digb. 172, Oxford, Bodleian Library Ms 172. HERVIEUX I² 708–718; II² 513–548; ADRADOS, II, 644–647.*

²⁴ A *Fabulae metricae* a Romulus Nilantius leszármazottja, 12. századi, hexameteres átdolgozás, mely 46 mesét tartalmaz könyvekre való osztás nélkül. HERVIEUX, I² 801–808; II² 653–713.

²⁵ Ez a gyűjtemény szintén a Romulus Nilantiusból származik. 52 mesét tartalmaz, két könyvre osztva, minden stófa három tetrasztichonból és egy hexameterből áll. HERVIEUX, I² 808–815; II² 714–757.

²⁶ Az Anglo-Latin Romulus egy elveszett gyűjtemény, mely romulusi és nem romulusi meséket is tartalmazott. HERVIEUX, I² 719–729.

²⁷ A *Romulus Anglicus* két módon hagyományozódott, az egyik az ún. részleges hagyomány (*Romulus Anglicus nonnullis*), mely 22 mesét tartalmazott. A másik, az ún. teljes hagyomány (*Romulus Anglicus cunctis*), mely 135 meséből áll. Ez utóbbi anyaga főként nem romulusi mesékből tevődött össze. HERVIEUX, I² 763–800; II² 549–652; ADRADOS, II, 647–650.

²⁸ Marie de France romulusi és nem romulusi meséket fordított franci-ára a 12. században (forrása az ún. *Romulus Anglicus cunctis*). HERVIEUX, I² 730–761.

²⁹ Vö. ADRADOS, II, 531, 659.

³⁰ A sztemmán szereplő rövidítések feloldása a következő: **B**: *Codex Burneianus* 59, Burney 59, London British Library; **G**: *Cod. Guelf.* 182. Gud. Lat., Wolfen-büttel, Herzog August Bibliothek; **Cri**: *Codices Latini Monacenses* 756. München, Bayerische Staatsbibliothek; **M**: Ms. 84, Le Mans, Médiathèque Louis Aragon; **O**: Ms. 42, Oxford Corpus Christi College; **S**: *Aesopus, Vita et fabulae...*, fordítot-ta Heinrich STEINHÖWEL, Ulm, 1476k., **V**: Cod. 303. Bécs, Österreichische Nationalbibliothek; **Vi**: Cod. 901. Bécs, Österreichische

---

Nationalbibliothek; **E**: Ms. Lat. Oct. 87, Berlin, Staatsbibliothek und Preussischer Kulturbesitz; **W**²: 2. kéz a *Codex Wissemburgensis*ben.

A nagyméretű és igencsak bonyolult sztemma számos bizonytalan mozzanatot tartalmaz. A szaggatott vonalak kontaminációt jelölnek, ez azonban olykor más források között is feltelelezhető. A teljes szövegösszevetés még THIELE kritikai kiadásában sem történt meg, így a sztemma csak hozzávetőleges képet mutathat a folyamatról.

Természetesen nem gondoljuk azt, hogy THIELE szövegösszevetése vagy ADRADOS leszármazási rajza értéktelen lenne. THIELE 1910-ben nem is törekedhetett teljes szövegösszevetésre, egy mindent mindennel összehasonlító táblázatszerű áttekintés technikailag sem volt kivitelezhető. Ennek hiányában ADRADOS sem törekedhetett másra, mint a meglévő ismeretek összefoglalására. Észrevételeinkkel nem akarjuk érvényteleníteni e tiszteletet érdemlő, alapvető jelentőségű munkákat. Példáink adalék jellegűek, melyek a korábbi megállapításokat kiegészíteni, pontosítani óhajtják.

Alapvetően két célt tűzhetünk magunk elé: a középkori szövegtörténet feltárását, illetve a phaedrusi archetípus rekonstrukcióját. A két törekvés természetesen elválaszthatatlan egymástól, hiszen jogos rekonstrukciót csak a teljes szövegtörténet birtokában vállalhatunk. Példáink első csoportjában a középkori szövegghagyomány néhány tanulságos helyére szeretnénk felhívni a figyelmet.

* * *

Phaedrus egyik meséjének (*App.* 28.) főszereplője egy nyúl:

*Multos verbis blandos esse, pectore infideles.
Cum venatorem celeri pede fugeret lepus
Et a bubulco visus veprem inreperet:
'Per superos oro perque spes omnes tuas,
Ne me indices, bubulce; nihil umquam mali
Huic agro feci.' Et rusticus: 'Ne timueris;
Late securus.' Iamque venator sequens:
'Quaeso, bubulce, numquid huc venit lepus?'*

*Venit, sed abiit hac ad laevam, et dexteram
 Demonstrat nutu partem. Venator citus
 Non intellexit seque e conspectu abstulit.
 Tunc sic bubulcus: 'Ecquid est gratum tibi,
 Quod te celavi?' Linguae prorsus non nego
 Habere atque agere maximas me gratias;
 Verum oculis ut priveris opto perfidis.³¹*

Érdekes módon a Romulus–corpus minden olyan kódexében, ahol ennek a mesének a parafrázisa fennmaradt, a gyors lábú nyúl helyett egy kegyetlen farkas bukkan fel. A szöveg-változatokat egymás mellé helyezve jól láthatóak az eltérések:

Ph:	celeri pede fugeret lepus
Ad:	fugeret lupus
F:	fugeret celer et impius lupus
B, G, Cri:	fugeret impius lupus celeriter
M, S:	fugeret celeriter impius lupus
Mon:	fugeret celeriter impius lupus
V:	fugeret celeriter lupus
E:	fugeret pius (!) lupus
Nil:	impius lupus effugeret

Mivel Phaedrusnál a *lepus* szó csak nominativusban szerepel, egyetlen betű félreolvasásával létrejöhetett az állatcsere. Ha a *lepus* bármilyen deklinált alakja is felbukkanna, nyilvánvaló lenne a hiba. A nyúlra természetes módon vonatkoztatható *celeri pede* kifejezés előbb adverbiummá változik (*celeriter*), majd lekopik. Megjelenik viszont a szövegben egy határozottan farkashoz tartozó jelző, az *impius*. A felsorolt kifejezések logikus sorba illeszkednek, de a helyzet ennél jóval bonyolultabb. Ha a fenti szöveg-változatokat a sztemmára helyezzük, jól látható, hogy nem lineáris szövegleszármazással állunk szemben, a különböző

---

³¹ OBERG, E., *Phaedrus, Fabeln, Lateinisch-Deutsch*, Zürich, 2011⁴, 200.

alakok rendszertelenül helyezkednek el. Az Ademar-kódex csak az állatnevet cseréli le, de eltünteti a jelzőt. A *gallicana*-csoport kódexei egymástól eltérő szórendet mutatnak. A *recensio vetus* egyik forrása rövid alakot hoz, a másikban az *impius* jelző helyett meglepő módon a *pius* szerepel. A *Codex Monacensis* a szemmán elfoglalt helye ellenére a *gallicana*-csoport bizonyos kódexeihez látszik igazodni. Noha a szövegromlás nem lépésről lépésre halad, nem követhető nyomon fokról fokra, mégis világosan látszik, hogy a farkas automatikusan felveszi az őt megillető *impius* jelzőt. Vagyis az állatnév megváltozása magával vonja a rá vonatkozó tulajdonságok átalakulását.

A szemma azonban nehezen értelmezhető anomáliákat tartalmaz. Nem nyilvánvaló a bővülési folyamat mechanizmusa, illetve a *Codex Monacensis* és a *gallicana*-csoport összefüggése. Ennek vélhetően két oka van. Az egyik, hogy az ágrajz nem kellően részletes, nem ábrázolja a *gallicana*-csoport belső szerkezetét. A másik, hogy a szemma bizonyos részleteit illetően módosításra szorul. ADRADOS szemmája, noha nagy vonalakban helyesen mutatja a szövegtörténetet, a *Codex Monacensis* esetében nem igazodik a variánsokhoz.

Ugyanerre a következtetésre juthatunk második példánknál, a Thiele számozása szerinti 5. mesénél, melynek phaedrusi változatát és a *gallicana*-csoport egyik jellemző kéziratának szövegét is közöljük:

PHAEDRUS	CODEX BURNEIANUS
<i>Solent mendaces luere poenas malefici.</i>	<i>Canis calumpniosus dixit deberi sibi ab ovis panem quem dederat mutuam.</i>
<i>Calumniator ab ovis cum peteret canis,</i>	<i>Contendebat autem ovis numquam se ab illo panem accepisse. Cum ante iudices venissent, canis se dixit habere testes. Introductus lupus ait: Scio panem commendatum ovis. Introductus milvus: Coram me, inquit, accepit.</i>
<i>Quem commendasse panem se contenderet,</i>	<i>Accipiter, cum introisset, inquit: Quare negasti quod accepisti? Victa ovis a tribus testibus falsis indicatur artius reddi. Coacta vero, ante tempus lanas suas vendidisse dicitur, ut quod non accepit redderet.³³</i>
<i>Lupus citatus testis non unum modo</i>	
<i>Deberi dixit, verum adfirmavit decem.</i>	
<i>Ovis damnata falso testimonio</i>	
<i>Quod non debebat solvit. Post paucos dies</i>	
<i>Bidens iacentem in fovea prospexit lupum.</i>	
<i>'Haec' inquit 'merces fraudis a superis datur'.³²</i>	

Jól látható, hogy a phaedrusi változatban csak egyetlen hamis tanú szerepel, a farkas, a középkori forrásokban azonban két újabb hamis tanú bukkan fel, a *kánya* (*milvus*) és az *ölyv* (*accipiter*). A hamis tanúk száma a következőképpen alakul a szöveg-hagyományban:

Ph	1 (lupus)
Ad	3 (lupus, milvus, accipiter)
W	3 (lupus, milvus, accipiter)
Gallicana	3 (lupus, milvus, accipiter)
Vetus	3 (lupus, milvus, accipiter)
A. Neckam	3 (lupus, milvus, accipiter)
Gualt. Angl.	1 (lupus)
Nil.	2 (lupus, milvus)

³² *Phaedr.* 1,17. OBERG, 36.

³³ HERVEIUX, II² 196–197.

Fab. ritm.	2 (lupus, milvus)
Fab. metr.	2 (lupus, milvus)
Rom. Angl.	2 (lupus, milvus)
Mon.	3 (lupus, milvus, accipiter)

Ha a fenti adatokat képzeletben elhelyezzük a szemmán, azt látjuk, hogy az ágrajz meglehetősen vegyes képet mutat. Nem tudjuk megmagyarázni, hogy Gualterus Anglicus miként örökölhette az eredeti szereposztást, de ez talán csak a véletlen műve. Látható, hogy a *Codex Monacensis* újfent a *gallicana*-csoporttal mutat egyezést. A példa azért is érdekes, mert nem egyszerű szövegromlásról, félreolvasásról, lacunáról van szó, hanem a mese felépítését, szerkezetét érintő erőteljes változtatásról. Mivel mind a Nilantiusban, mind pedig a Romulus Anglicusban két hamis tanú szerepel, így az antológiában is két tanúnak kellett állnia. Ennek azonban a *Codex Monacensis* három tanús verziója nem felel meg. Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy ez a kézirat nem lehet az Anglo–latin Romulus leszármazottja, de nem is jöhet közvetlenül az antológiából, hanem valamilyen módon a *gallicana*-csoporthoz kapcsolódik.

Nem mond ellent feltételezésünknek harmadik példánk sem, Phaedrus első könyvének 5. meséje (Th. 8.), melynek szövege a következő:

*Numquam est fidelis cum potente societas:
 Testatur haec fabella propositum meum.
 Vacca et capella et patiens ovis iniuriae
 Socii fuere cum leone in saltibus.
 Hi cum cepissent cervum vasti corporis
 Sic est locutus, partibus factis, leo:
 Ego primam tollo, nominor quoniam rex;
 Secundam, quia sum fortis, tribuetis mibi;
 Tum, quia plus valeo, me sequetur tertia;
 Malo afficietur si quis quartam tetigerit’.*

*Sic totam praedam sola improbitas abstulit.*³⁴

Phaedrus meséjének 4. sora eltérő alakokban szerepel a szöveghagyományban:

- Ad: Vacca, ovis et capella obviam fuerunt cum leone *in saltibus*
W: Vacca et capella et ovis fuerunt *socii* cum leone *in saltibus*
F: Vacca et capella et ovis *sodales* fuerunt leonis. Qui cum *in saltibus* venarentur et caperent cervum, factis partibus
Cri, G: Vacca et capella et ovis *socii* fuerunt cum leone simul. Qui cum *in saltu* venirent et caperent cervum, factis partibus
B: Vacca et capella et ovis *socii* fuerunt cum leone simul. Qui cum *in salto* venirent et caperent ceruum, factis partibus
M: Vacca et capella et ovis *socii* fuerunt simul cum leone, qui cum *in saltibus* venarentur
S: Iuvenca, capella et ovis *socii* fuerunt simul cum leone, qui cum *in saltibus* venissent
V: Vacca et capella atque ovis *sodales* fuere et leo.
E, Vi: Vacca et capella atque ovis *sodales* fuere leonis
Nil: Vacca, capra atque ovis *societatem* pepigerunt cum leone. Cum simul *in saltibus* venarentur
Rom. Ang.: Alio etiam tempore leo, in venacionem iturus, alios habere voluit *socios*
B676: Vacca et capra *sociaverunt se* leoni venando
Mon: Vacca, caprella et ovis *socii* fuerunt simul cum leone. Qui cum *in saltibus* venissent

Ennél a példánál is jól látható, hogy a *Codex Monacensis* (**Mon**) szövegvariánsa a *recensio gallicana* egyes forrásaihoz (**M**, **S**) áll közel. E kézirat esetében tehát vagy nagyfokú kontaminációval kell számolnunk, vagy át kell helyeznünk a szemmán. HERVIEUX³⁵ a *gallicana*-csoport leszármazottjának tartja a *Codex*

---

³⁴ OBERG, *op. cit.* 22.

³⁵ HERVIEUX, I² 464–468.

Monacensis, ám ez a megoldás sem problémamentes. A kódex ugyanis nem illeszkedik mesesorrendjében a *gallicana*-csoporthoz, és egyéb, nem romulusi meséket itt tartalmaz. Ezek jól elkülöníthetőek a romulusi meséktől, hiszen jóval hosszabbak azoknál. Mindezek arra utalnak, hogy a *Codex Monacensis* anyaga két forrásból tevődött össze, egyrészt a Romulus-gyűjtemény valamely ágából, talán a *recensio gallicana*-ból, másrészt egy olyan gyűjteményből, amelynek meséi a Róka-regénnyel állnak kapcsolatban.

ADRADOS³⁶ szerint a *Monacensis* az Anglo-latin Romuluson keresztül egy antológiának nevezett, elveszett gyűjteményből származik le. Ez az antológia romulusi meséket tartalmazott, és szövegállapota igen közel állt a Romulus-corpus szövegéhez. Ebből származnak le az ún. Anglo-latin Romulus és Romulus Nilantius gyűjtemények. Ez utóbbi két verses átdolgozásnak a forrása, míg az Anglo-latin Romulusból ered a *Romulus Anglicus cunctis* és *nonnullis*, valamint Marie de France francia fordítása. Már HERVIEUX³⁷ felveti a Nilantius és Anglo-latin Romulus kapcsolatát, szerinte a Nilantius volt a forrása az Anglo-latin Romulusnak.

ADRADOS³⁸ szerint ezek nem egymásból, hanem közös forrásból, az antológiából származnak, és ide kell sorolni a mixte de Berne (**B676**) kéziratot, valamint a *Codex Monacensis*. Érvelése szerint a Romulus Nilantius elnevezésű gyűjtemény és a *Codex Monacensis* között a romulusi meséket illetően szoros kapcsolat van, továbbá a Nilantius minden olyan romulusi mesét tartalmaz, mely a *Monacensis*-ben is szerepel. Ez azonban nem így van. Több olyan mese is előfordul a *Codex Monacensis*-ben, melyek nincsenek meg a Nilantius-gyűjtemény egyik forrásában sem, és nem szerepelnek a *fabulae metricae* és *ritmicae* elnevezésű verses átdolgozásokban sem. Ráadásul a Romulus Nilantius a *gallicana*-csoport mesesorrendjét követi, a *Codex Monacensis* fabulái azonban

---

³⁶ ADRADOS, II. 644–653.

³⁷ HERVIEUX, I² 719–729.

³⁸ ADRADOS, II. 640–667.

teljesen más sorrendben állnak. Ugyanígy problematikus a mixte de Berne (B676) helye is, melyet Adrados szintén az Anglo–latin Romulus leszármazottjának gondol el. Meseanyaga nagymértékben megegyezik a *Codex Monacensis* meséivel, bár mind sorrendjükben, mind szövegállapotukban eltérnek egymástól.

Következő példánk ugyanerre a problémára világít rá. A *Mus et rana* című mese (Th. 4.) szövegét a *gallicana*–csoport egyik kéziratából közöljük, mivel phaedrusi eredetije nem maradt ránk:

Qui de salute alterius adversa cogitat, non effugit poenam. De hoc talem audite fabulam.

Mus cum transire vellet flumen, a rana petiit auxilium. Illa grossum petiit linum, murem sibi ad pedem ligavit et natare coepit. In medio uero flumine rana se in deorsum mersit, ut miserrimo uitam eriperet. Ille ualidus dum teneret uires, miluus e contra uolans murem cum unguibus rapuit, simul et ranam pendentem sustulit.

*Sic enim et illis contingit, qui de salute alterius aduersa cogitant.*³⁹

Ennél a mesénél nem soroljuk fel az összes szövegváltozatot, csupán a kérdés szempontjából lényegeseket:

Nil: Quodam tempore, dum mus quoddam flumen transire uellet, auxilium a Rana simpliciter petiuit. Cui rana callide respondens ait: Libens tibi auxilium feram, si prius grossum *lini filum* michi et longum adduxeris. *Filo* quotantius adducto, rana illum circa *muris collum* firmiter necnon et *suo proprio pedi*, insidias muri tranhens, ligauit.

Fab. ritm. Affer, inquit, ocius *filum*. Mus ferebat; *Muris collum proprio pedi connectebat.*
Flumen petunt protinus, et Rana uolebat
Inmergi fundo; sed Mus sua damna canebat.

---

³⁹ HERVEIUX II² 196.

- Fab. metr. Musque citis simplex conscendens gressibus urbem,
Grossum aptumque simul perduxit ordine *phylum*.
Sed *muris collum* per fraudem rana ligavit
Atque *pedem prepetem*;⁴⁰ scandunt sic equoris undam.
- Rom. Angl. Ait ergo rana: [...] Sic ergo faciemus: *filum* nobis alligabimus, *tu in collo, et ego in pede meo*, et te trahendo relevabo.
- Mon. Mus cum transire vellet fluvium, a rana petiit consilium. Illa grossum petiit *lignum*. Murem sibi *ad pedem* ligavit et natare flumen cepit.
- B676 Mus volens transire fluvium, ranam consulens, rana petiit *filum*, et *ad pedem muris* ligans, natando misit se in aquam

Amikor az egér át szeretne kelni a folyón, a béka magához köti őt, hogy így vigye át a túlpartra. Ebben a jelenetben két mozzanatot kell kiemelnünk: egyrészt, hogy a szereplők mivel kötik össze magukat, másrészt pedig, hogy milyen testrészeit kötik össze. A források egy részében, a Romulus Nilantiusban, a *fabulae ritmicae*-ben és *metrica*-ben, valamint a Romulus Anglicusban és a Mixte de Berne-ben (B676) *filum* szerepel. A *Codex Monacensis lignum* alakja minden bizonnyal a *linum* szóból romlott, hiszen a *gallicana*-csoport kézírataiban – egy kivétellel – a *linum* alak áll.

A Romulus Nilantius, a *metricae* és *ritmicae*, valamint a Romulus Anglicus szövegváltozatai szerint a fonalat a béka a saját lábához kötötte és az egér nyakához. A nyakhoz való kötözés mozzanatának tehát szerepelnie kellett mind az anglo–latin Romulusban, mind pedig az antológiában. A *Codex Monacensis* azonban nem öröklí sem a *filum* alakot, sem pedig a nyakhoz

---

⁴⁰ *Prepetem* hibás alak, vélhetően *proprium* állt itt. HERVIEUX, *op. cit.* 656.

kötés jelenetét, ráadásul a mese szövegállapota megint csak a *gallicana*-csoporthoz áll közel.

Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy a *Codex Monacensis* nem lehet az antológia leszármazottja, hiszen örökölnie kellene azoknak a *gallicana*-csoporttól eltérő alakjait (hamis tanúk száma, nyak és láb összekötése, *filum* használata). A bemutatott példák, melyek sorát lehetne még folytatni, azt mutatják, hogy a *Monacensis* nem ezekkel, hanem sokkal inkább a *gallicana*-csoporttal áll rokonságban. Ez azt jelenti, hogy ezt a kódexet át kell helyeznünk a sztemmán. Hogy pontosan milyen rokonság áll fenn a *Codex Monacensis* és a *gallicana*-csoport között, egy újabb, részletesen megvizsgálandó kérdés, mely a további kutatás feladatai közé tartozik.

Következő példáink szintén a hagyományozódás kérdéseivel foglalkoznak, mégpedig a *gallicana*-csoport forrásainak egymáshoz való viszonyával.

Visszaautalunk legelső példánkra (Th. 73. *Lupus, pastor et venator*), ahol megfigyelhető, hogy a *gallicana*-csoporthoz tartozó *Codex Burneianus* (**B**), *Codex Monacensis* 756 (**Cri**) és *Gudianus* (**G**) egyforma alakot tartalmaznak: *fugeret impius lupus celeriter*. A mondat a le mani kódexben (**M**) és a STEINHÖWEL-féle nyomtatott kiadásban (**S**) ettől eltérő szórendben szerepel: *fugeret celeriter impius lupus*. A *Codex Asburnhamianus* (**F**) egy harmadik megfogalmazást hoz: *fugeret celer et impius lupus*. Bár a szórendbeli azonosság nem erős textológiai érv szoros rokonság megállapításához, mégis azt mutatja, hogy érdemes megvizsgálni ezt a kérdést.

Ehhez megint vissza kell utalnunk egyik korábbi példánkra (Th. 8. *Vacca et capella, ovis et leo*), ahol a **Cri** és **G** az *in saltu* alakot hozza, a *Codex Burneianus* (**B**) ennek egy romlott alakját: *in salto*. A *gallicana*-csoport többi forrása (**F**, **M**, **S**) pedig az *in saltibus* kifejezést használja. A phaedrusi eredeti alapján (*socii fuere cum leone in saltibus*) azt is beláthatjuk, hogy nem egyszerű közös alakról van szó a három korábbi kézirat esetében, hanem közös hibáról, mely igen erős érv a kéziratok rokonságát illetően.

Ugyanilyen közös hiba szerepel következő példánkban, a THIELE számozása szerinti 20. mesében, mely az öreg orosz-lánról szól. A *gallicana*-csoport egyik kéziratában (**B**) a mese így szerepel:

Quisquis amittit dignitatem deponat audaciam pristinam, ne a quodlibet inivriam patiatvr, vt haec fabvla probat.

Annis deceptus pluribus, leo cum granatus iaceret spiritum extremum trahens, aper ad eum uenit iratus spumans fulmineis dentibus et uindicauit ictum ueterem. Taurus confodit cornibus hostile corpus. Vt asinus sic uidit feram, illi frontem aperuit, et ille cum gemitu suspirans, sic dixisse fertur: Cum esset uirtus mea, fuit honor, fuit timor, ut omnes uiso me fugerent et opinio ipsa terreret plures. Quos cum beneuolus non lesi, quibus et auxiliator fui, ipsi malignantur mihi, et, quia sum sine viribus, nullus est honor pristinus.

*Monet haec fabula multos mansuetos esse in dignitate.*⁴¹

A *gallicana*-csoporthoz tartozó forrásokban a mese eleje a következő megfogalmazásokban fordul elő:

F	Annis defectus et viribus
B	Annis deceptus <i>pluribus</i>
Cri	Annis deceptus <i>pluribus</i>
G	Annis deceptus <i>pluribus</i>
M	Annis deceptus et viribus
S	Annis decrepitus et viribus

A *Codex Burneianus* (**B**), a Crinitus-féle kézirat (**Cri**), valamint a *Codex Gudianus* (**G**) egyforma alakot tartalmaz, mindhárom kéziratban megjelenik a *pluribus* szó. Mivel itt is ismerjük a mese phaedrusi szövegváltozatát, az is kiderül, hogy itt sem pusztán közös alakról van szó, hanem a három kézirat közös hibájáról. Phaedrus így fogalmazta meg az első két sort:

---

⁴¹ HERVIEUX, II² 201.

Defectus annis et desertus viribus
*leo cum iaceret spiritum extremum trabens,*⁴²

Phaedrusnál *annis* és *viribus* szerepel, ahogyan a *gallicana*-csoport másik három forrásában (**F, M, S**) is. A *pluribus* tehát egy olyan közös hiba, mely az előbbi három kéziratot (**B, Cri, G**) összeköti, azok közt szoros kapcsolatot mutat. Mindhárom példánál jól látható az is, hogy a le mani kézirat és a STEINHÖWEL szintén hasonló alakokat hoznak, itt azonban problémát okoz, hogy az ulmi nyomtatvány szerkesztője gyakran hozzányúl a mesék szövegéhez és megváltoztatja azok szövegállapotát. Érdekes azonban, hogy a korábban megvizsgált *Codex Monacensis* (**Mon**) minden esetben a le mani kódex, és a STEINHÖWEL-féle nyomtatvány által képviselt szövegváltozathoz látszik igazodni. Utolsó példánk szöveghelye a müncheni kéziratban: *Animo et viribus deceptus*.

A példák sorát itt is lehetne még folytatni, de már ezek alapján is látható a tendencia. Azt gondoljuk tehát, hogy a *gallicana*-csoporton belül három kézirat (**B, Cri, G**) szoros rokonságban áll egymással, hiszen szövegállapotuk nagyon hasonló, gyakran közös hibákat tartalmaznak. Hogy pontosan hogyan származnak le, milyen viszony van közöttük, ehhez további vizsgálatok szükségesek. Egy részletesebb szövegösszevetéssel lehetőség nyílhat a *gallicana*-csoporton belüli szövegleszármazás feltérképezésére, mellyel egyéb kéziratok (pl. *Codex Monacensis*) helye is pontosabban megítélhetővé válna.

* * *

További példáink az elveszett phaedrusi mesék rekonstrukciójával kapcsolatosak. A THIELE számozása szerinti 51. és

---

⁴² Phaedr. 1, 21; OBERG, *op. cit.* 40.

52. mese kulcsszava a *tüske*. Az 51.-ben az oroszlán mancsából szedi ki a pásztor:

*In silua cum erraret leo festinans, in stipem calcavit. Collecta intus sanius claudicare coepit. Fera pastori cum occurreret, cauda sua blandiri coepit, suspenso interim pede. Perturbatus uero pastor, leonem ad se uenire vidit, pecudes ei obiecit, putans leonem aescam querere; sed potius ab eo medicinam querebat. Nec moratus, pastoris in sinu posuit pedem. Pastor ut uidit uulnus et magnam contusionem, tunc memor sui inuenit ingenium; sumpsit acutam subulam, et paulatim aperuit uulnus. Patefacta est contusio, simul et stippe effusa, leo sensit refrigerium, et pro pretio medicinae manum pastoris lingua linxit.*⁴³

Az 52. mesében pedig a ló tesz úgy, mintha belelépett volna, azonban az orvosdokortól mímelő oroszlán kellemetlen meglepetésben részesül:

*Finxit se stippem calcatum habere; leuato pede: Frater, inquit, succurre; gratulor, quia uenisti; libera me, quia stippem calcavi. Leo quasi patiens accessit, fraudem dissimulans, cui uelociter equus calces turbulentos dedit. Cadit corpus hostile et incubuit in terra diutius.*⁴⁴

A *tüske* szó bizonyos forrásokban *spina*, bizonyos forrásokban pedig *stirps*. Érdekes mindkét mese szóalakját külön-külön számításba vennünk:

	51.	52.
Ad	spina	–
W	–	stirpe
F	stipitem	stipitem
B, Cri, G	stipem	stip(p)em
M, S	stirpem	stirpem
V	styrpem	styrpem

⁴³ HERVIEUX, II² 213.

⁴⁴ HERVIEUX, II² 214.

Vi	stípitem	stípitem
E	stípem	stípem
W ²	stírpem	stírpe
Ritm.	Spinam	spinam
Metr.	spina	spinis
Rom. Angl.	spina	spina
A. Neckam	stipe	stipe

Jól látható, hogy ahol mindkét mese előfordul, ott a szóalak következetesen megegyezik, még annak írásmódjában is.

Carl ZANDER szövegrekonstrukciója során ahol teheti, az Ademar-kódex (**Ad**) alakjait részesíti előnyben, mert sok esetben ez a kódex egy nagyon megbízható forrásra, a *Phaedrus solutus*ra vezethető vissza. Az Ademar-kódexből azonban hiányzik az 52. számú mese. Ezért itt ZANDER egy másik, ugyancsak fontos forráshoz, a *Codex Wissemburgensis*hez (**W**) igazodik. Ennek következtében az 51. mese rekonstruált alakjában a *spina* szerepel,⁴⁵ az 52.-ben pedig a *stírps*.⁴⁶ Függetlenül attól, hogy a *spina* vagy a *stírps* szót tekintjük helyesnek, a fenti listára pillantva megállapítható, hogy ZANDER némiképp következetlenül jár el. Egyetlen olyan forrás sincs ugyanis, mely kétféleképp nevezné meg a tüskét. Vélhetően Phaedrus sem tett így. Ha a fenti alakokat a sztemmára képzeljük, akkor pusztán ez alapján nehéz lenne eldönteni, hogy melyik alakot válasszuk. A *lectio difficilior* elve a *stírps* mellett szólna, ennél erősebb érv azonban, hogy az Ademar-kódex tanúsága szerint a Phaedrus solutus a *spina* szót használta. Megjegyezhetjük, hogy a *stírps* szó Phaedrusnál sehol máshol nem fordul elő, csupán az így rekonstruált 52. mesében. Úgy gondoljuk, helyesebben járunk el, ha az 52. mesében a *stírpem* helyett *spinam* alakot szerepeltetünk. E konjektúrának sem frazeológiai, sem metrikai akadálya nincsen.

Utolsó példánkban, a kecskegidáról és a farkasról szóló mesében (Th. 36.) a kecskemama egyedül hagyja a kis gidát. A

---

⁴⁵ ZANDER *op. cit.* 20–21.

⁴⁶ ZANDER *op. cit.* 50–51.

farkas kecskehangon próbál meg bekéredszkedni az ólba. A gida talpraesetten válaszol: a hangod ugyan kecskézik, de a résen farkast látok:

*Capella cum esset foeta et ad partum uellet ire, ignarum hedum ammonuit ne aperiret alicui, sciens quod multae ferae stabula pecorum circumirent. Monuit, et exinde exiit. Venit lupus uocem assimilans matris, et hedus, per rimas aspiciens, sic ait: Vocem matris audio; sed tu fallax et inimicus es, sub uoce matris nostrum quaerens sanguinem.*⁴⁷

Ennek a mesének sincs meg a phaedrusi eredetije. A középkori forrásokban egyöntetűen az szerepel, hogy a gida *fallax et inimicus*-nak nevezi a farkast. Számos érv hozható fel azonban amellett, hogy itt konjektúrával éljünk. Az *inimicus* jelző helyén véleményünk szerint eredetileg a *mimicus* állhatott. Ezt a javítást frazeológiai, metrikai, tipológiai és paleográfiai érvekkel igyekszünk alátámasztani.

A frazeológia nem áll ellent feltételezésünknek. Phaedrus ugyanis sohasem használja az *inimicus* szót, ez a kifejezés a középkori források jellemző szókészletéhez tartozik. A *fallax* mellé pedig plasztikusabban illeszthető a megtévesztést, mímelést, utánzást jelentő *mimicus*, mint a közhelyes *ellenség* szó. Alighanem ugyanolyan banalizálódásról van szó, mint a *celeriter* és *impius* esetében, a farkas szokatlan jelzője helyett egy sajátosan rá jellemző, általános használatú szó kerül.

Metrikai szempontból ugyancsak védhető az álláspontunk. Carl ZANDER⁴⁸ ugyan a *fallax atque inimicus es* megoldást javasolja, a forrásokban azonban sehol sem szerepel az *atque* kötőszó, mindenütt *et* áll. A *fallax et mimicus* részlet pedig zökkenőmentesen beilleszthető egy jambikus sorba.

Az aesopusi mesékben ugyanúgy megfigyelhetők funkciók, ahogyan erről PROPP⁴⁹ az orosz varázsmese kapcsán beszél.

---

⁴⁷ HERVIEUX, II² 208.

⁴⁸ ZANDER *op. cit.* 49.

⁴⁹ PROPP, V, J., *A mese morfológiája*, Budapest, 1975

Gyakran találkozunk olyan állatmesékkel, ahol nem a szóban forgó állat fajtája a fontos (kutya, ló vagy majom), hanem az általa betöltött *funkció*. Vagyis, hogy ő jóbarát, ellenség vagy prédá. Számos példát találhatunk a mesékben arra, hogy egy szereplő másvalakinek adja ki magát: az oroszlán orvosdoktornak, az oroszlánbőrbe bújt számár az állatok királyának, az idegen tollakkal ékeskedő csóka pávának. Mesénk farkasa pedig a kecskemamát mímeli. Az alakoskodás tehát proppi értelemben vett funkció.

Az általunk javasolt konjektúra leglátványosabban paleográfiai érveléssel támogatható meg. A *mimicus* szó könnyedén olvasható *inimicus*-nak.

mimicus

inimicus

A banalizálódás során *mimicus*-ból könnyen lehet *inimicus*. Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy Phaedrus szövegében eredetileg a *mimicus* szóalak állhatott. A paleográfiai érvelés azonban van egy előre nem várt következménye is. A bemutatott tévesztés csakis minusculáris írásmódban képzelhető el. A szakirodalom nagy része úgy véli, hogy a Romulus-gyűjtemény az 5–6. század tájékán keletkezett. Miután ez a gyűjtemény tehető felelőssé a közös hiba elterjedéséért, kényszerűen későbbre, a 9. század tájékára kell helyeznünk. Ennek objektív akadályja tulajdonképpen nincs is, kérdés azonban, hogy erre egyetlen konjektúra elegendő okot szolgáltat-e.

Dolgozatunkban több különböző példát mutattunk be, melyek több problémakört érintettek. Mindezek alapján levonhatunk néhány tanulságot. Egyfelől kimondhatjuk, hogy nem szűkíthető le a vizsgálatba vont források száma, nem redukálható pusztán a *recensio gallicana* és a *recensio vetus* kódexeire, hanem megfigyeléseinket ki kell terjeszteni viszonylag kései kódexekre is.

Ahogy Pasquali fogalmazott: *recentiores non deteriores*.⁵⁰ Másfelől az is nyilvánvaló, hogy a korábban felvázolt sztemma több ponton kiigazításra szorul. A bemutatott anomáliák nem magyarázhatóak egyszerű kontaminációval, bár kétségtelen, hogy a *recensio aperta*, a nyílt hagyományozódás esete áll fenn. Megkísérelhetünk sztemmát rajzolni, de nem pusztán külsődleges tulajdonságok (mesék száma, sorrendje, nyelvi állapota) alapján, hanem részletes szövegkritikai érvek (közös hibák, lacunák) segítségével. Paul MAAS⁵¹ a szövegkritika műveletét négy lépésben foglalta össze: *recensio, selectio, examinatio, emendatio*. Úgy gondoljuk, hogy ezek közül a legelső lépés, a *recensio* nem hanyagolható el, nem korlátozható a források szűk csoportjára.

Ahogy korábban is mondtuk, a Romulus-gyűjtemény szövegkritikai vizsgálatával kapcsolatban két cél fogalmazható meg. Az egyik, hogy a kutatás megállapítsa a helyes phaedrusi szöveget, rekonstruálja a félig elveszett gyűjteményt, eljusson az archetípushoz. Ez a cél lebegett a 19. századi kutatók előtt, ez a cél vezérelte THIELE kritikai kiadását és ZANDER rekonstrukciós kísérleteit. A másik kitzűzhető filológiai cél, hogy ne az archetípus kiderítése érdekében alkossunk sztemmát, hanem az ókori és középkori szövegfolymatot, magát a hagyományozódást állítsuk a vizsgálódás középpontjába. E második megközelítésmód a szinoptikus szövegkiadás híve. Nem rekonstruált szövegek gyártására, hanem a források összehasonlító leírására törekszik. Valójában azonban ez az egyetlen tudományos módszer, mely az első cél megközelítését lehetővé teszi. Akár a mesék középkori hagyományozódására vagyunk kíváncsiak, akár ezek archetípusára, vagyis a phaedrusi szövegre, mindenképp részletes szövegösszevetésekre van szükség.

---

⁵⁰ PASQUALI, G., *Storia della tradizione e critica de testo*, Firenze, 1952², A 4. fejezet címe ez. 41–108.

⁵¹ MAAS, P., *Textkritik*, Leipzig, 1957².